

XX A. 3–4 DEŠIMTMEČIO „KARO ARCHYVE“ PUBLIKUOTOS MEDŽIAGOS APIE KAIZERINĘ OKUPACIJĄ REIKŠMĖ LIETUVIŲ VISUOMENĖS SOCIALINĖS PROBLEMATIKOS 1915–1918 M. ISTORINIAM PAŽINIMUI

Dr. Edmundas GIMŽAUSKAS
Lietuvos istorijos institutas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2025.40.7>

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiama 1925–1940 m. leisto karo istorijos žurnalo „Karo archyvas“ reikšmė susipažįstant su 1915–1918 m. vokiečių okupacijos laikotarpio Lietuvos visuomenės socialinėmis problemomis. 1918 m. nepriklausomybę atgavusios Lietuvos politinė ir karinė vadovybė daug dėmesio skyrė karo mokslų puoselėjimui ir plėtojimui. Karo istorija laikyta integralia šių mokslų dalimi, šios srities straipsniai buvo spausdinami nuo 1921 m. leidžiamame karo mokslų žurnale „Mūsų žinynas“ ir 1925 m. tikslingai įsteigtame karo istorijos žurnale „Karo archyvas“. Bendrajam Lietuvos istorijos mokslui tuo metu susiduriant su įvairiomis organizacinėmis ir leidybos problemomis „Karo archyvo“ leidėjai nusprendė publikuoti ir labiau nuo karo istorijos nutolusius tekstus. Taip leidinyje savo vietą rado ir straipsniai apie lietuvių civilinės visuomenės būklę vokiečių okupacijos laikotarpiu. Ilgainiui jų publikavimas „Karo archyve“ tapo įprastas ir virto tam tikra tradicija.

Pagrindiniai žodžiai: Pirmasis pasaulinis karas, kaizerinė okupacija, socialinė problematika, istoriografija, „Karo archyvas“.

IVADAS

Šiame straipsnyje aprašomas tyrimas priskirtinas socialinės problematikos tyrimų kategorijai, o vienas esminių motyvų, paskatinusių jo imtis, istorijos profesoriaus Zenono Butkaus žodžiais, – tai, kad socialinė problematika po 1990 m. per nepriklausomybės laikotarpį buvo „gerokai apleista“¹. Savo ruožtu profesorius rėmėsi vieno dabartinių Lietuvos sociologijos autoritetų Zenono Norkaus nuomone, pasak kurio, išsryškėjo „socialinės ekonominės istoriografijos nuosmukis“². Kalbant apie tai, kodėl imamės 1915–1918 m., t. y. kaizerinės Vokietijos okupacijos per Pirmąjį pasaulinį karą laikotarpio, socialinės problematikos nagrinėjimo, pirmiausia reikėtų pažymėti, kad tai lemia šio laikotarpio tyrinėjimų patirtis. Taip pat manytume, jog Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiui apskritai tenka ypatinga vieta susipažįstant su XX a. pirmosios pusės lietuviškąja socialine problematika. Ypač savitas, o kartu labai reikšmingas vokiečių okupacijos 1915–1918 m. periodas. Jo metu nuo 1915 m. rudens iki pat 1918 m. pabaigos lietuvių žemės paniro į visiškai nepažintą egzistencinę erdvę su savitomis taisyklėmis, kurios iki galo neperprastos ir neišanalizuotos ir dabartinėje istoriografijoje. Tarptautinės bendruomenės akyse karo pabaigoje Lietuva „išniro“ iš okupacijos jau kaip naujai besiformuojanti valstybė. Akivaizdu, kad būtent vokiečių okupacijos laikotarpis tapo esmine starto pozicija kelyje į savo valstybinę politiką, taip pat ir socialinių problemų sprendimo sferoje.

Kalbant apie ilgesnio laikotarpio, t. y. XX a. pirmosios pusės nuo 1918 m., lietuvių visuomenės socialinės problematikos pažinimą ir ištirtumo lygį galima konstatuoti gana savitą ir kai kuriais aspektais paradoksaliai susiklosčiusią situaciją. Pirmiausia tenka paminėti, kad iki šiol lietuviškoje istoriografijoje neturime apibendrinamojo pobūdžio tyrimo, specialiai skirto šios problemos raidai lietuviškose žemėse iki valstybingumo atgavimo 1918 m. Užsienio, pirmiausia rusiškoje, istoriografijoje esama carinės Rusijos, kuriai priklausė dauguma lietuvių etninių žemių, vykdytos socialinės politikos analizių. Tačiau lietuvių reikalai tokio pobūdžio

¹ Butkus, Z. Pratarmė. *Bukelevičiūtė, D., Butkus, Z., Černiauskas, N., Grodis, A., Kasparavičius, A. P., Polkaitė-Petkevičienė, G. Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*. Vilnius, 2016, p. 7.

² Norkus, Z. Lietuvos visuomenės klasinės sudėties kaita 1923–2009 metais: trys pjūviai neovėberiškosios socialinės istorijos požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, t. 31, p. 9.

tyrimuose paminėti tik fragmentiškai, kalba sukasi vien apie foną arba kontekstą, kuriame rutuliojosi lietuviškasis „socialinis klausimas“. Apskritai carizmo metais opiausios socialinės sferos problemos daugiausia buvo sprendžiamos vietos visuomenės ir privačia iniciatyva, tad šio laikotarpio socialinių priemonių ir sprendimų istorija – tai iš esmės atitinkamų institucijų ir organizacijų istorija. Deja, ji irgi lig šiol tyrinėta labai netolygiai ir fragmentiškai³. 1918 m. nepriklausomybės atkūrimo data tampa esminiu atskaitos tašku, nuo tada socialinės problemos suvokiamos kaip nacionalinės valstybės socialinės apsaugos sritis. Visgi ir tarpukario Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos politika ilgą laiką nesulaukė tinkamo istorikų dėmesio, tik 2016 m. pagaliau atsirado rimta kolektyvinė socialinių pokyčių Lietuvos valstybėje 1918–1940 m. studija⁴, o kaizerinės okupacijos laikotarpis šiuo atžvilgiu iki šiol nėra tikslingai analizuotas.

Tyrėjai, besiidomantys rekonstruoti įvairius tuometės vokiečių okupacijos Lietuvoje aspektus, paprastai susiduria su akivaizdžiu pirminių informacinių šaltinių, ypač lietuviškų, skurdumu bei stygiumi. Ne išimtis ir lietuvių visuomenės socialinė problematika karo metais. Lietuviškas rašytinis žodis vokiškosios administracijos sąlygomis, kaip ir visa viešoji lietuviška visuomeninė veikla, visuomeninės minties raiška, nuo pat 1915 m. pabaigos buvo kontroliuojamas beprecedentės vokiečių karinės ir politinės cenzūros, todėl galėjo funkcionuoti itin ribotai bei specifiškai. Cenzūra, represijos ir suvaržymai ir šių priemonių baimė lėmė ir okupacijos meto lietuviškojo rašytinio palikimo bruožus⁵. Nors jau pačioje karo pradžioje, dar 1914 m., lietuvių aiškiai suvokiama karo įvykių fiksavimo

³ Pvz.: Barkauskaitė, M. Globa, rūpyba ir labdara tarpukario Lietuvoje 1918–1940 metais. *Ugdymo problemos*, 1998, Nr. 3(30), p. 88–111; Pivorienė, J., Mikalauskaitė, D. Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimosi prielaidos. *Socialinis darbas*, 2005, Nr. 4(1), p. 87–94; Račkelienė, A. Socialinės globos Lietuvoje istoriniai aspektai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 2006, Nr. 3, p. 75–87.

⁴ Bukelevičiūtė, D., Butkus, Z., Černiauskas, N., Grodis, A., Kasparavičius, A. P., Polkaitė-Petkevičienė, G. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*. Vilnius, 2016.

⁵ Plačiau žr.: Bertkau, F. *Das Amtliche Zeitungswesen im Verwaltungsgebiet Ober-Ost: Beitrag zur Geschichte der Presse im Weltkrieg*. Leipzig, 1928; Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2. Vilnius, 1992, p. 111; Volkava, V. Palityka niameckai administracyi u galine presy na terytoryi Ober Ost u gady Peršai susvetnai vainy (na prikładze „Białostoker Zeitung“). *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2013, No 39, s. 214; Urbšienė, M. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 144.

ateičiai svarba⁶, todėl toks fiksavimas daugiau ar mažiau vyko⁷, tačiau, kaip pažymėjo kolektyvinės studijos apie Pirmąjį pasaulinį karą visuomenėje ir kultūroje Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje autoriai, surinkta medžiaga vokiečių okupacijos metu „*dėl suprantamų priežasčių negalėjo būti publikuota*“, tad „*nemaža dalis tuo metu surašytų atsiminimų bei liudijimų taip ir nepasiekė skaitytojų, likdami rankraščiuose*“⁸. Čia dar pridurtume, kad dėl vėlesnių XX a. audringų įvykių ir kataklizmų pražuvo net ir šių rankraščių nemaža dalis. Cenzūra neabejotinai turėjo įtakos išlikusios negausios okupacijos meto privačios korespondencijos, tuomečių lietuviškų organizacijų rašytinės medžiagos palikimo turiniui. Tačiau palaipsniui vokiečiams ėmus okupuotose žemėse aktyviai eksploatuoti tautinę politiką ir dėl to 1917 m. rudenį atsiradus pačių lietuvių redaguojamų laikraščių, jau pastebima palankesnė lietuviškosios problematikos refleksavimui, o kartu ir retrospektyviam pažinimui situacija. Keletas naujausių tyrimų, susijusių su tuomete lietuviška spauda, rodo lėtai, atsargiai atsigavusį prieškarinį visuomeninį diskursą socialiniais klausimais⁹. Iš šio diskurso netgi matyti, kaip nuo atsargių moralinio pobūdžio pasvars-tymų, būdingų diskurso ištakoms XIX a. antrojoje pusėje, per vietos bendruomenės ir parapijos vaidmens paieškas buvo įžengta į savo valstybės vaidmens, sprendžiant socialines problemas, aptarinėjimo fazę. 1918 m. rudenį kaizerinei Vokietijai artėjant prie karinio žlugimo ribos, spalio pradžioje jos valdančioji klasė ėmėsi kai kurių politinių permainų, viena iš kurių buvo ir visiškas spaudos cenzūros atšaukimas okupuotose Rytų žemėse spalio 15 d. Tai tapo svarbia data ne tik lietuviškosios karo meto spaudos raidoje, bet ir tuometės socialinės problematikos pažinimo galimybių atžvilgiu. Ne tik socialinių klausimų diskursas spaudoje tapo nevaržomas bei daugiaaspektis, bet ir apskritai vokiškojo administravimo

⁶ GK. [Bugailiškis, P.] Rinkime karo meto medžiagą! *Lietuvos ūkininkas*, 1914-09-18, Nr. 38, p. 350; GK. [Bugailiškis, P.] Karo istorijos medžiaga. *Lietuvos žinios*, 1914-11-01, Nr. 174, p. 1–2.

⁷ Pvz.: Karo istorijai medžiaga. *Lietuva*, 1921-11-20, Nr. 262, p. 3.

⁸ Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, V. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018, p. 232.

⁹ Gimžauskas, E. Reflections of social issues in lithuanian Ober Ost periodicals published during the First World War, *Lithuanian historical studies*, 2023, vol. 27, pp. 111–160; Gimžauskas, E. Ideologinės ir partinės polemikos socialiniais klausimais atspindžiai lietuviškoje Oberosto spaudoje 1917–1918 metais. *Lituanistica*, 2023, Nr. 4, p. 283–299.

realijų atspindėjimas lietuviškoje raštijoje pagaliau galėjo tapti daugmaž objektyvus. Tačiau okupacija jau visai ėjo į pabaigą, ir naujosios visuomeninės minties raiškos realijos bei svarstytų temų spektras ėmė igitis vis daugiau nepriklausomybės laikotarpiui būdingų bruožų, kol pagaliau vokiečių kariuomenės atsitraukimas visiškai užbaigė okupacijos etapą.

Tolesnio tyrimo metu tam tikru aspektu atskleisime, kaip 1918 m. nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos į mokslumą pretendavusioje periodikoje vyko kaizerinės okupacijos patirčių reflektavimas. Bet tai veikiau įsivaizduotume ne kaip tyrimo tikslą, o kaip tam tikrą pagalbinę priemonę. Esminis tyrimo tikslas būtų susijęs su 1925 m. pradėto leisti periodinio žurnalo „Karo archyvas“ publikacijomis. Šį leidinį ir tam tikras jo publikacijas pasirinkome tyrimo objektu todėl, kad tarpukario „Karo archyvas“ buvo tapęs bene pagrindiniu tarp labai negausių to meto periodinių mokslo (ar į moksliskumą pretenduojančių) leidinių, kuriuose buvo publikuojamas mūsų jau minėtasis okupacijos meto rankraštinis palikimas ir generuojama šios okupacijos patirčių mokslinė refleksija, natūralu, kad taip pat ir socialinės problematikos sferoje. Analizuojant „Karo archyvo“ publikacijas apie kaizerinės okupacijos laikotarpį bendrame angažuotos mokslinės periodikos kontekste, atsiskleidžia ir bendrosios *tuometės* mokslinės vokiečių okupacijos patirčių reflektavimo tendencijos. Kartu reikėtų pabrėžti, kad pastarųjų tendencijų atskleidimas būtų veikiau antrinė, nors moksliniu požiūriu labai įdomi ir potencialiai vertinga, mūsų tyrimo išdava. Pagrindinis šiuo tyrimu remiantis konstruojamo straipsnio tikslas – atskleisti atitinkamų tarpukario „Karo archyvo“ publikacijų vertę ir pažintinį potencialą *šiandieninio* istorijos mokslo kontekste, omenyje visų pirma turint tai, kad pirminių lietuviškų kaizerinės okupacijos laikotarpio šaltinių bazė tradiciškai itin kukli ir ribota.

Reikėtų dar trumpai stabtelėti ir prie *socialinės problemos*, *socialinės problematikos* sąvokų. 1938 m. proginio leidinio, skirto Nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti, įžanginiame straipsnyje kunigas ir publicistas, vienas tautininkų ideologų Izidorius Tamošaitis konstatavo, kad 1918 m. susikūrusioje valstybėje iškart „*prieš naujųjų šeiminkų akis kilo sunki problema: socialinė problema*“¹⁰. Ši sąvoka anuomet jau buvo plačiai įėjusi tiek į mokslinę, tiek į visuomeninę apyvartą, aptarinėta nuo

¹⁰ Tamošaitis, I. Tautos vienybės keliais. *Lietuva 1918–1938. Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*. Red. V. Kemežys, fotografuot. leid. Kaunas, 1990, p. 15.

popiežiaus Leono XIII enciklikos „Rerum novarum“ pasirodymo dar pačioje XIX a. pabaigoje. Kunigas Kazimieras Šaulys (1918 m. Nepriklausomybės Akto signataras) 1910 m. klausimą apibūdino kaip „*krūvą problemų apie esybę šių laikų visuomeniškųjų ir ūkiškųjų ligų ar ydų*“, kurioms gydyti būtinos konkrečios ir veiksmingos priemonės¹¹. Jurgis Matulaitis (Vilniaus vyskupas, Bažnyčios palaimintasis) apie „socialinį klausimą“ prakalbo kaip apie „*ligą visuomenės kūne*“. Pasak jo, ši „liga“ apima įvairius visuomenės kaip vientiso organizmo sluoksnius ir ją pašalinti galima tik radus jos priežastis¹². Taigi jau tuo metu „socialinis klausimas“, arba „socialinė problema“, buvo suprantamas kaip įvairialypis ir daugiašakis reiškiny, turintis įtakos skirtingoms visuomenės ir valstybės funkcionavimo sritims. Šiandien socialinės problemos paprastai suprantamos kaip valstybės socialinės apsaugos sferos klausimai, sprendžiami neperžengiant jos rėmų. Bet taip buvo ne visada. Štai jau minėtajam I. Tamošaičiui „socialinė problema“ neapsiribojo mūsų dienomis įprastais darbo apsaugos, socialinio draudimo, globos ir labdaros klausimais, o pirmiausia buvo neatsiejama nuo agrarinės problemos (pribrendusios žemės reformos, kurią vykdant tikėtasi išspręsti ir daugybę kitų klausimų); taip pat čia įėjo susisiekimo priemonių, kelių, transporto patogumo ir kainų problemos¹³.

Šiame tyrime „socialinę problematiką“ numatoma traktuoti irgi gana plačiai, neapsiribojant šiandien įprasta socialinės apsaugos sfera, o veikiau aprėpiant visas publikacijose užfiksuotas okupuotos visuomenės kasdienybės aktualijas. Reikėtų atminti, kad kalba eina apie karo, okupacijos metą, kai nelieta legitimios civilinės valdžios, atsakingos už tradicines jos kompetencijos sferas, o civiliai gyventojai patenka į ekstremalias išgyvenimo ir gyvenimo sąlygas, kai karo aplinkybės sukelia aibę naujų humanitarinių problemų, tačiau elementariausi poreikiai lieka tie patys. Tokioje situacijoje visos okupuotų gyventojų problemos ir aktualijos paprastai susipina į vieną problemų mazgą, kurio kažkoks dirbtinis skaidymas ir analizavimas atskirais, iš anksto apsibrėžtais dėmenimis neatrodo

¹¹ Šaulys, K. *Sociologija*. Kaunas, 1910, p. 3–4.

¹² Matulevičius, J. Trumpas išaiškinimas šių dienų socialinio klausimo. *Draugija*, 1909, Nr. 31/32, p. 327–350.

¹³ Tamošaitis, I. Tautos vienybės keliais. *Lietuva 1918–1938. Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*, p. 15.

racionalus. Tokiu pat požiūriu vadovaujamės ir atsirinkdami tyrimui leidinio publikacijas: į dėmesio lauką aprioriškai patenka visos publikacijos apie vokiečių okupuotos Lietuvos civilių gyventojų reikalus. Tyrimo metu tiesiog bandome nustatyti, kiek kiekvienoje iš jų esama socialinės tematikos elemento ir kokie motyvai yra vyraujantys.

SOCIALINĘ PROBLEMATIKĄ ATSPINDINČIOS „KARO ARCHYVO“ PUBLIKACIJOS KAIZERINĖS OKUPACIJOS PATIRČIŲ MOKSLINIO REFLEKTAVIMO PRADMENŲ KONTEKSTE (IKI 1929 M.)

Tik pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir iš krašto išėjus vokiečių kariuomenei, Lietuvoje tapo įmanomas ir prasidėjo pirmųjų karo metais rašytų vadinamųjų egodokumentų (dienoraščių, atsiminimų) publikavimas. 1921 m. Klaipėdoje atskira knyga paskelbtuose Skuodo kunigo Pranciškaus Žadeikio užrašuose jų autorius deklaravo tikslą – fiksuoti karo įvykius tam, kad Lietuvos piliečiai, juos perskaitę, suprastų, „*kokių žiaurius laikus pergyvenome ir kiek vargo padėjome, kolei Lietuvai laisvę iškovojome*“¹⁴. Mažlietuvis Mikas Gudaitis 1925 m. išleistų savo užrašų pratarinėje leidinio pasirodymo tikslą apibūdino kaip siekį palikti „*būsimoms kartoms pasaulinio karo metų Lietuvoje įvykių vaizdą*“¹⁵. Kalbant apie mokslinius karo metų egodokumentus, pirmiausia tenka įvertinti jų būklę ir poreikį bei publikavimo galimybes besikuriančioje valstybėje.

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vilniuje veikė Lietuvių mokslo draugija, kuri nuo 1906 m. čia leido ir pirmąjį mokslo žinių populiarinimo žurnalą „Lietuvių tauta“¹⁶, kurį redagavo dr. Jonas Basanavičius ir kuriame istorijos tematika buvo vyraujanti. Pačioje karo pradžioje draugija rodė pastebimą dėmesį aktualius įvykius atspindinčios medžiagos rinkimui ir kaupimui, kad jie būtų ne tik prisimenami, bet ir „*paliktu*

¹⁴ Žadeikis, P. *Didžiojo karo užrašai*, d. 1: 1914–1915–1916. Klaipėda, 1921, p. 4.

¹⁵ Gudaitis, M. *Lietuva 1917 metais. Kelionės po Lietuvą vokiečių okupacijos metu*. Klaipėda, 1925, p. 4.

¹⁶ Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, Nr. 3, p. 40–41.

mūsų istorijai“. Tuo metu laikraštyje „Lietuvos ūkininkas“ pasirodžiusio kreipimosi autorius Pelikšas Bugailiškis siūlė žmonių surinktą medžiagą siųsti Lietuvių mokslo draugijai Vilniuje, kur turėjo būti kuriamas Didžiojo karo archyvas¹⁷. Netgi buvo paskelbtos nuoseklios rekomendacijos, kaip reikėtų rinkti karo istorijos medžiagą¹⁸. Tačiau netrukus prasiėjo kaizerinė okupacija, kurios metu panaši veikla tapo neįmanoma, po karo Vilnius buvo lenkų užimtas ir didžia dalimi atkirstas nuo likusios Lietuvos, o moksliniai ryšiai taip pat apsunkinti. Kaune susibūrę nepriklausomos Lietuvos intelektualai turėjo iš naujo kurti mokslines struktūras, nustatyti veiklos principus ir prioritetus. 1921 m. sausį čia susirinkę paskirti Lietuvos mokslo ir kultūros veikėjai nutarė, kad reikia pradėti leisti neperiodinius rinkinius, skirtus Lietuvos istorijos medžiagai kaupti ir skelbti¹⁹. Sumanytam leidiniui buvo numatytas „Mūsų senovės“ pavadinimas, jo redaktoriumi išrinktas Juozas Tumas – Vaižgantas, o redakcinės komisijos nariais – Kazimieras Būga, Petras Klimas ir istorikas prof. Augustinas Janulaitis. Pirmajame numeryje J. Vaižganto paskelbtoje leidinio programoje tarp pageidaujamos tematikos laukiamų atsiminimų tekstų figūravo ir atsiminimai apie Didįjį karą²⁰. Faktiškai „Mūsų senovė“ virto periodiniu leidiniu, nes per dvejus metus buvo išleistos keturios jos knygos. Ypatingas dėmesys, kaip numatyta minėtoje programoje, buvo skirtas straipsniams, apimantiems laikotarpį nuo Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus laikų iki Pirmojo pasaulinio karo. Buvo publikuojama medžiaga, kuri labiausiai rūpėjo redaktoriui J. Vaižgantui. Iki 1923 m., kai jos leidyba nutrūko, „Mūsų senovėje“ Didžiojo karo tematika spėta publikuoti lietuvių inteligentijos atstovų Liudo Giros²¹, A. Jakšto-Dam-

¹⁷ GK. [Bugailiškis, P.] Rinkime karo meto medžiagą! *Lietuvos ūkininkas*, 1914-09-18, Nr. 38, p. 350.

¹⁸ GK. [Bugailiškis, P.] Karo istorijos medžiaga. *Lietuvos žinios*, 1914-11-01, Nr. 174, p. 1–2.

¹⁹ Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, Nr. 3, p. 41.

²⁰ Tumas, J. Kaip „Mūsų Senovė“ dygo. „Mūsų Senovės“ programa. *Mūsų senovė*, Kaunas, 1921, Nr. 1, p. 79.

²¹ Gira, L. Vilniaus gyvenimas po vokiečiais. 1916 m. *Mūsų senovė*, 1921, Nr. 2, p. 21–38; Vilniaus gyvenimas po vokiečiais. 1917 m. *Ten pat*, 1922, Nr. 3, p. 410–424.

brausko²² dienoraščių, rašytų karo metais, fragmentus, P. Klimo²³ užrašus.

Po šios pirmosios istorikų ir istorijos entuziastų, kurie veikė tradicinės bendrosios (šiandien paprastai suprantamos kaip visuomenės ir valstybės) istorijos baruose, konsolidacijos iširimo kurį laiką buvo galima tikėtis visiškai sumenkusio ar netgi nunykusio mokslinio dėmesio chronologiškai palyginti siaurai Pirmojo pasaulinio karo problematikai. Tačiau gana nuostabiu būdu to neįvyko, nes ši problematika dar prieš „Mūsų senovės“ pasirodymą jau buvo beatrandanti savo vietą kompleksinių karo mokslų terpėje kaip karo istorijos neatsiejama dalis. Jau 1918 m. spalį Stasio Šilingo iniciatyva prie Lietuvos Valstybės Tarybos karininkui Jonui Laurinaičiui buvo pavesta sudaryti literatūros komisiją, kuri tvarkytų „karinių raštų leidimą“²⁴. Nors pirmiausia čia buvo mąstoma apie literatūrą, orientuotą į praktines besiorganizuojančios kariuomenės reikmes, natūraliai šalia jos ėmė rasti tekstų, neabejotinai priskirtinų karo istorijos žanrui (pvz., V. Steponaičio²⁵, A. Janulaičio²⁶ darbai). Komisija nuo 1918 m. gruodžio 1 d. oficialiai pradėjo darbą prie kariuomenės Rikiuotės skyriaus, netrukus tapo savarankišku Literatūros skyriumi prie Apsaugos ministerijos štabo²⁷. 1921 m. Literatūros skyrius buvo reorganizuotas į Karo mokslo skyrių, o šis 1926 m. – į Karo mokslo valdybą, 1929 m. – valdybos pagrindu suformuotas Spaudos ir švietimo skyrius²⁸, kuris veikė iki sovietinės okupacijos. Tad visą tarpukarį Lietuvos kariuomenė turėjo padalinį, kuris rūpinosi tiek apskritai karo mokslų plėtra, tiek konkrečiai karo istorijos tyrimais. Pažymėtina, jog karo istorijos disciplinos kontekste pasaulinio karo problematikos aktualinimą įmanoma sieti su 1921 m. įvykusiais personalo pokyčiais minėto padalinio viršūnėje. Mat tuomet į Lietuvos kariuomenės gretas įsiliejo keli aukšti buvę

²² Dambrauskas, A. Mano užrašai. *Mūsų senovė*, 1922, Nr. 3, p. 398–409; Nr. 4/5, p. 796–807.

²³ Klimas, P. Mano kelionė po Lietuvą 1915 metais. *Mūsų senovė*, 1922, Nr. 4/5, p. 545–556.

²⁴ Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius, 1998, p. 103.

²⁵ Steponaitis, V. *Karas su bolševikais: Ežerėnų operacija*. Kaunas, 1920.

²⁶ Janulaitis, A. *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*. Kaunas, 1921.

²⁷ Išsamiau žr.: Ruseckas, P. Literatūros skyriaus veikla iki 1920.V.15. *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11/12 (165/166), p. 848–852.

²⁸ Jakštas, P. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11/12 (165/166), p. 811–812.

Rusijos imperijos kariuomenės karininkai. Gen. Leonas Radus-Zenkavičius, buvęs Rusijos kariuomenės divizijos vadas Pirmojo pasaulinio karo metu, į Lietuvą tiksliai grįžo 1921 m. pradžioje ir iškart buvo mobilizuotas, o gegužę paskirtas Karo mokslo skyriaus viršininku²⁹. Plk. Kostas Boleckis į Lietuvą atvyko tų pačių metų balandį, iškart buvo mobilizuotas ir paskirtas į tą patį skyrių³⁰. Nuo 1921 m. šiame skyriuje tarnavo ir mjr. Aleksandras Ružancovas, taip pat pasaulinio karo kovų dalyvis, joms pasibaigus tarnavęs Lietuvos kariuomenės gudų kariniuose daliniuose³¹. 1924 m. tuo metu jau Vyriausiajam štabui pavaldus Karo mokslo skyrius išleido 1923 m. lapkričio 6 d. Vyriausiojo štabo viršininku paskirto gen. L. Radaus-Zenkavičiaus knygą apie Pirmąjį pasaulinį karą. Jos prarmėje autorius iškėlė karo istorijos, o kartu ir Didžiojo karo patirčių reikšmę: „*Tik karo istorija gali atvaizduoti, kaip veikia, vykdant tam tikrus planus ir sumanymus, netikėtumas ir kiti nežinomieji veiksniai, kurių viršininkas negali laikyti save tinkamu savo pareigoms kare eiti, jei jis nėra nors bent kiek susipažinęs su karo istorija, o ypač su Didžiuoju karu.*“³²

Su gen. L. Radaus-Zenkavičiaus vardu sietini ir pirmieji bandymai karo mokslų ir karo istorijos, kaip jų sudedamosios dalies, atstovus suurti ne vien instituciniu, bet ir visuomeniniu aspektu. 1921 m. pradžioje buvo įsteigta Karo mokslų kūrėjų draugija, kurios pirmininku ir tapo šis generolas³³. Tačiau kai netrukus gegužę buvo įsteigtas Karo mokslų skyrius ir L. Radus-Zenkavičius paskirtas jo vadovu, šios draugijos veikla net neįsibėgėjusi nunyko, tiksliau, ji vyko ir plėtojosi, bet jau ne draugijos, o skyriaus vardu³⁴. Vis dėlto tai buvo laikinas konjunktūrinis visuomeninės iniciatyvos stabtelėjimas, ir 1923 m. vasarą atsirado nauja Karo mokslų draugija, o jos Centro valdybos pirmininku vėl buvo paskirtas L. Radus-

²⁹ Jokubauskas, V. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 35, 43, 45.

³⁰ Ten pat, p. 45–46.

³¹ Ten pat, p. 46.

³² Radus-Zenkavičius, L. *Trumpas Didžiojo karo eskizas*. Kaunas, 1924, p. 2.

³³ Jokubauskas, V. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 43.

³⁴ Ten pat, p. 43–44.

Zenkavičius³⁵. Šios draugijos veiklą sumanyta organizuoti sekcijomis, tarp jų atsirado ir Istorijos sekcija, kuriai vadovauti ėmėsi mjr. Vaclovas Biržiška. Vienas draugijos tikslų buvo karo istorijos medžiagos rinkimas ir šiuo tikslu bibliotekos ir archyvo įkūrimas. Tada ir prasidėjo kryptingas visuomeninis karo istorijos medžiagos kaupimo ir tyrimo darbas.

1920 m. vasarą atgautame Vilniuje Literatūros skyriaus bendradarbiams (pirmiausia kpt. J. Laurinaičiui) kilo mintis pradėti leisti karininkams skirtą mokslo žurnalą. Tačiau idėja imta realizuoti jau Kaune 1921 m. Tuomet įsteigtas „Mūsų žinynas“ paantraštėje buvo pavadintas „Karo mokslo ir literatūros žurnalas“. Tačiau jau nuo trečiojo numerio joje liko tik „Karo mokslo ir istorijos žurnalas“. Pastarasis pokytis sutapo su kpt. Vytauto Steponaičio paskyrimu šio leidinio redaktoriumi. Karininkas V. Steponaitis jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą turėjo spaudos darbuotojo patirties³⁶, nuo 1919 m. gegužės dirbo minėtame kariuomenės Literatūros skyriuje, nuo 1920 m. gegužės buvo jo viršininkas³⁷. 1921 m. gegužę Literatūros skyriaus, reorganizuoto į Karo mokslų skyrių, viršininko postą užleido L. Radui-Zenkavičiui³⁸, o pats tapo skyriaus Spaudos ir švietimo dalies vedėju³⁹. Eidamas šias pareigas ir ėmėsi redaguoti „Mūsų žinyną“. Pažymėtina, jog nuo pat pirmųjų numerių šiame leidinyje dalimis pradėtas publikuoti L. Radaus-Zenkavičiaus „Trumpas Didžiojo karo eskizas“⁴⁰, tad skaitytojai galėjo su veikalo tekstu susipažinti dar prieš jam išeinant atskira knyga. Pamažu publikuoti leidinyje savo straipsnius ėmė siūlyti ir kiti autoriai, rašantys atskirais Didžiojo karo

³⁵ Ten pat, p. 44. Taip pat žr.: Juzefovičius, R. Istorinė švietėjiška Karo mokslų draugijos veikla. *Karo archyvas*, 2002, t. XVII, p. 181–194.

³⁶ Ruseckas, P. Literatūros skyriaus veikla iki 1920.V.15. *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11/12 (165/166), p. 850.

³⁷ Lesčius, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 104.

³⁸ Jokubauskas, V. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 43.

³⁹ Jakštas, P. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11/12 (165/166), p. 840.

⁴⁰ Radus-Zenkavičius, [L.] Trumpas Didžiojo karo eskizas. *Mūsų žinynas*. 1921, Nr. 3, p. 126–180; 1922, Nr. 3, p. 522–559; Nr. 9, p. 574–607; 1923, Nr. 10, p. 48–73; 1924, Nr. 16, p. 92–108; Nr. 17, p. 326–349.

tematikos klausimais: K. Boleckis⁴¹, Albinas Rimka⁴², pats V. Steponaitis⁴³. Čia taip pat buvo išspausdinti kelių vokiečių generolų, vadovavusių kovos veiksams Lietuvos teritorijoje, atsiminimų fragmentai⁴⁴.

Susidomėjimą apskritai karo ir konkrečiai Didžiojo karo istorija palaikė bei aktyvino ne vien kariuomenės institucija, bet ir visuomeninė Karo mokslų draugija⁴⁵. „Mūsų žinynas“, leistas Karo mokslų skyriaus, kartu laikytas ir Karo mokslų draugijos oficialiu leidiniu⁴⁶. Draugijos Istorijos sekcijos susirinkime 1924 m. kovo 31 d., kuriame dalyvavo ir pati draugijos vadovybė, V. Steponaitis kalbėjo apie istorinės medžiagos publikavimo būtinybę ir šiame kontekste išreiškė viltį, kad 1925 m. pavyks išleisti du istorinės medžiagos tomus⁴⁷. Taip pradėta brandinti mintis apie būsimąjį „Karo archyvą“. Kiek vėliau tais pačiais 1924 m. planuose jau figūravo specialiai karo istorijai skirtas tęstinis leidinys, kurį ketinta pavadinti „Istorijos knygos“⁴⁸. Tačiau netrukus buvo apsispręsta dėl kito pavadinimo. 1925 m. sausį V. Steponaitis karinei vadovybei raportavo, kad „Mūsų žinyne“ netilpo visa gauta medžiaga, todėl įkurtas „Karo archyvas“ – naujas, „nereguliariai einąs periodišką leidinį“, skirtas Lietuvos karo istorijos medžiagai rinkti⁴⁹.

1925 m. iš tiesų pasirodė du „Karo archyvo“ tomai, kas rodytų, kad surinktos istorinės medžiagos buvo sukaupta ištis nemažai. Tačiau šiuose tomuose dar nebuvo publikacijų kaizerinės okupacijos Lietuvoje tematika. Visgi bendrajai Pirmojo pasaulinio karo tematikai juose atstovavo

⁴¹ Boleckis, K. Kauno tvirtovės gynimas. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 14, p. 250–267.

⁴² Rimka, A. Lietuvos karo nuostoliai. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 14, p. 305–319; Rimka, A. Ką vokiečiai paėmė iš Lietuvos gyventojų? *Mūsų žinynas*, 1924, t. VI, Nr. 16, p. 168–175.

⁴³ Steponaitis, V. Didžiojo karo nuostoliai. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 13, p. 63–86.

⁴⁴ Böckmann, [H.] Kautynės ties Šiauliais 1915 metais. *Mūsų žinynas*, 1925, t. IX, Nr. 27, p. 511–517; Litzmann, [K.] Kauno tvirtovės puolimas ir paėmimas. *Mūsų žinynas*, 1930, t. XIX, Nr. 65, p. 120–142.

⁴⁵ Pvz. žr.: Ruseckas, P. Karo mokslo draugija. *Karys*, 1923, Nr. 49 (237), p. 542.

⁴⁶ Jokubauskas, V. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, t. 112, Nr. 4, p. 46.

⁴⁷ Ten pat, p. 47.

⁴⁸ Jokubauskas, V. Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. *Karo archyvas*, 2017, t. XXXII, p. 201.

⁴⁹ Ten pat, p. 202.

kelių buvusių kareivių lietuvių atsiminimai⁵⁰. Tik trečiojo tomo, išėjusio 1926 m., turinyje jau buvo atskira rubrika „Vokiečių okupacija“ ir su ja pateiktos net aštuonios publikacijos. Šešios iš jų – originalios, jų autoriai lietuviai, o kitos dvi – vertimai iš vokiečių kalbos. Pastarosios – tai vokiečių generolo Ėricho Liudendorfo (*Erich Ludendorff*)⁵¹ ir politikio Matijo Ercbergerio (*Mathias Erzberger*)⁵² karo meto atsiminimų fragmentai, kuriuose tiesiogiai minima Lietuva ir jos reikalai. Tačiau ketvirtajame ir penktajame leidinio tomuose vėl pasaulinio karo tematikai beveik neskirta dėmesio. Čia reikėtų pasakyti, kad pasirodžius penktajam tomui 1929 m. „Karo archyvo“ leidimas kuriam laikui sustojo. Jau 1928 m. išryškėjo tam tikros leidybos krizės apraiškos: buvo konstatuota, kad „Karo archyvas“ dėl brangumo sunkiai prieinamas karininkams, dėl to ir karo istorija jiems pasidariusi tolima. Todėl nuspręsta „Karo archyvą“ vėl įtraukti į „Mūsų žinyno“ sudėtį⁵³. Vienas motyvų buvo ir siekis, kad „Mūsų žinynas“ būtų įdomesnis ir naudingesnis skaitytojams⁵⁴.

Kadangi „Karo archyvo“ leidyba buvo atnaujinta po ilgesnės pertraukos tik 1935 m. ir jau nemažai pasikeitusiomis aplinkybėmis, čia tenka stabtelėti ties minėtomis trečiojo tomo publikacijomis kaizerinės okupacijos tematika ir įvertinti jų reikšmę tuometės socialinės problematikos pažinimui. Pirmojo leidinio tomo įžanginėje dalyje „Redakcijos žodis“ numatyta publikuoti medžiaga buvo suskirstyta į tris grupes⁵⁵. Pirmiausia kaip tikrai solidžiausi ir vertingiausi moksliniu aspektu paminėti „savarankiški tyrinėjimai, monografijos“. Tačiau, aiškiai įvertinant tuometę Lietuvos istorijos mokslo būklę, čia pat apsidrausta, jog „plačiai šioje srityje pasirodyti nepajėgsime“. Pagrindinis leidinio „svorio centras“ akivaizdžiai buvo numatytas antrai grupei, kuri įvardinta kaip „viskas, kas tik liečia Lietuvos kariuomenę ir karo istoriją, atsiminimų ir priruošiamų darbų pavidale“. Šalia paaiškinta, kad taip „Karo archyvas“ „tikisi palengvinti

⁵⁰ Pvz., Miliauskas, S. Vakarykščiai atsiminimai. *Karo archyvas*, 1925, t. I, p. 89–106; Vi-reliūnas, A. Atsiminimai iš Didžiojo karo. *Ten pat*, p. 107–120.

⁵¹ Iš Liudendorfo atsiminimų. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 143–155.

⁵² Ercbergeris, Lietuva. *Ten pat*, p. 156–166.

⁵³ Jokubauskas, V. Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. *Karo ar-chyvas*, 2017, t. XXXII, p. 202.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Redakcijos žodis. *Karo archyvas*, 1925, t. I, p. 2.

darbą būsimiems mūsų valstybės ir kariuomenės atgimimo laikų tyrinėtojams“. Trečiai grupei priskirta „įvairių įvykių smulkmenos ir dokumentai“. „Redakcijos žodyje“ taip pat paminėta, kad archyvai mūsų tyrėjams dabar yra sunkiai prieinami, todėl reikia „duoti vietos tiems, kurie galėtų ar jų turimą žalią medžiagą paskelbti, ar savo, kartais nevisai apdirbtą, tyrinėjimą išspausdinti“⁵⁶. Tokiame kontekste atsiskleidžia ir minėtų šešių trečio tomo lietuviškų publikacijų apie kaizerinę okupaciją pobūdis. Trys iš jų atspindi 1919 m. pereinamojo iš okupacijos į nepriklausomą gyvenimą laikotarpio situaciją, kai jau egzistavo lietuviškos valdžios institucijos, todėl paliekame jas už dėmesio ribų, susitelkdami į tris likusias, apimančias 1915–1918 m. Vertingiausi iš jų mus dominančios socialinės tematikos, ko gero, būtų tarpukario Lietuvos teisininko, valstybės veikėjo Jono Pikčilingio atsiminimai apie vokiečių okupacijos Kaune iki 1917 m. realijas⁵⁷. Pats atsiminimų autorius yra aktyviai dalyvavęs okupacijos pradžioje sudarytoje miesto gyventojų atstovybėje ir prisidėjęs prie tuomet iškilusių įvairių problemų sprendimo. Reikšminga, kad jis savo tekste ne tik aptarė įvairius anuometinio gyvenimo aspektus – miesto gyventojų išgyvenimo užtikrinimo karo sąlygomis, vėliau – pragyvenimo pagerinimo priemonės, visuomeninių organizacijų būklę, laikraščių leidybą, požiūrį į tautines mažumas, vokiečių vykdytas rekvizicijas ir t. t., bet ir pabandė įvertinti vokiečių santykių su vietos gyventojais visumą, fiksavo šių santykių pokyčius bei tendencijas ir šiuo pagrindu netgi išskyrė atskirus jų administravimo Kaune periodus. Jo tekstas – tai vienas tų retų atvejų, kalbant apie lietuviškus okupacijos laikų atsiminimus, kai pozityviai, geru žodžiu paminimas koks nors okupantų administratorius. Šiuo atveju taip atsiliepta apie vokiečių Kauno burmistrą dr. Pušą. Jis buvęs dėmesingas civilių gyventojų vargams ir poreikiams ir apskritai „geros širdies žmogus“. Jo vadovavimo laikotarpiui apibūdinti pavartotas terminas „liberalusis okupacijos periodas“⁵⁸. Po to įvesta kieto režimo sistema buvo susijusi su gen. Ė. Liudendorfo įsigalėjimu ir jo propaguota nuostata, kad „vokiečiams nereikia, kad kiti juos mylėtų, o reikia, kad kiti jų bijotų“⁵⁹.

⁵⁶ Ten pat, p. 1–2.

⁵⁷ Pikčilingis, J. Pergyventos valandos. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 90–111.

⁵⁸ Ten pat, p. 100–101.

⁵⁹ Ten pat, p. 101.

J. Pikčilingio informaciją kai kuriais elementais tarsi savotiškai papildoma ir praplečia Lietuvos kariuomenės karininko Antano Urbelio publikacija⁶⁰. Jis į Kauną iš provincijos paslapčiomis atvyko dar vokiečių okupacijos pradžioje, sugebėjo įsidarbinti mokytoju, įsiliejo į kauniškių lietuvių gyvenimą. Tad savo tekste pateikė nemažai detalių apie Kauno kasdienybę, lietuvišką veiklą okupacijos sąlygomis. Jis irgi pažymėjo, kad pačioje okupacijos pradžioje vokiečių žandarai „*nesikišo į mūsų viešą gyvenimą*“, bet „*jau 1916 m. pradžioje galutinai susitvarkė ir ne juokais pradėjo valdyti Lietuvą*“⁶¹. Šis autorius pažymėjo išskirtinę vokiečių politiką švietimo srityje, atkreipė dėmesį į žiaurias vokiečių praktikuotų priverstinių darbų civiliams aplinkybes. Trečiojo teksto autorius J. Kuzmickas savo atsiminimus pateikia kaip civilis lietuvis, saviškio pažįstamo iškūstas vokiečiams dėl tariamos šnipinėjimo veiklos ir turėjęs patirti jų represijas. Čia aprašoma buvusi okupacinio represinio aparato realybė: tardymai, elgesys su kaliniais, kalėjimų sąlygos, aplinka ir pan.⁶²

Galėtų kilti klausimas: kodėl vis dėlto „Karo archyve“, į karo istoriją orientuotame leidinyje, buvo publikuojami tekstai, akivaizdžiai nutolę nuo karybos istorijos, kuriuose civiliai pasakoja apie civilinės visuomenės išgyvenimus ir patirtis? Esminį atsakymą, matyt, rastume jau minėtame 1925 m. V. Steponaičio raporte vadovybei. Jame, pabrėždamas, kad „Karo archyvas“ numatytas „tik“ Lietuvos karo istorijos medžiagai skelbti, čia pat pažymėjo, jog „*kol Lietuvoje nėra specialiai istorijai skirto laikraščio, „Karo archyve“ bus duodama vietos ir bendros Lietuvos istorijos rašiniams*“⁶³. Pagaliau gana pagrįstai galima manyti, kad tuometėje lietuvių intelektualiojoje aplinkoje dar nebuvo nusistovėjusi „karo istorijos“ sąvoka, ji dažniau buvo suvokiama kaip „skėtis“, priebėga, kurioje ilgai niui natūraliai galėtų išsirutulioti siauresnės specializacijos ir galiausiai išsigrūnintų jos samprata.

Tuo pat metu nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje bendrasis istorijos mokslas, šiaip ar taip, darė sparčią pažangą. 1922 m. Kaune atidarytas Lietuvos universitetas kartu tapo pirmuoju nepriklausomoje Lietuvoje

⁶⁰ Urbelis, [A.] Vokiečių okupacijos laikai. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 112–127.

⁶¹ Ten pat, p. 113.

⁶² Kuzmickas, J. Mano pergyvenimai. *Ten pat*, p. 128–142.

⁶³ Jokubauskas, V. Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. *Karo archyvas*, 2017, t. XXXII, p. 202.

istorijos mokslų tyrimų centru. Istorikai tada įgijo solidų konsolidacijos pagrindą, susidarė sąlygos šiam mokslui iš visuomeninio mėgėjiško tapti akademinio⁶⁴. Ilgainiui daugėjo profesionalių istorikų, sąlygos tapo palankios atsirasti naujiems profesinės traukos centrams ir reorganizuotis seniesiems⁶⁵. Bet ar tuometė karo istorija, reprezentuota „Mūsų žinyno“ ir „Karo archyvo“, vienareikšmiškai vertintina kaip neatsiejama ir integrali bendrojo to meto lietuviškojo istorijos mokslo dalis? Nors lietuvių istoriografijos tyrėjas Aurelijus Gieda visai neseniai savo disertacijos pagrindu parengė ir išleido itin solidų veikalą, kuriame plačiai ir įvairiais rakursais išanalizavo šios istoriografijos raidą iki 1940 m.⁶⁶, tačiau specifinio istorijos mokslo dėmens, vadinamosios karo istorijos, aspekto šiame darbe neaptarė. Galima tik spėti, kad tai buvo sąmoningas, apgalvotas, nors ir nepaviešintas sprendimas. Argumentų jam galėtume išvelgti dar gerokai anksčiau istorikės Aldonos Gaigalaitės parašytame tekste apie mokslinę istorinę periodiką tarpukario Lietuvoje. Jame ši tyrėja karo istorijai atstovavusius tarpukario žurnalus kažkodėl nutarė priskirti ne pagrindinei „istorinei mokslinei periodikai“, o „istorinių žinių propagavimo“ kategorijai⁶⁷, taip lyg nustumdama juos į istorijos mokslo paraštes, nė nepamėginusi paanalizuoti bei palyginti abiejų kategorijų leidinių moksliskumo laipsnio. Ir tik jau vos ne mūsų dienomis jaunas istorikas Titas Krutulys pagaliau nedvejodamas ryžosi minėtus karo istorijos žurnalus priskirti ano meto mokslinei periodikai⁶⁸. Tad, įvertinus šią situaciją, tenka konstatuoti, jog aiškus ir argumentuotas istoriografijos tyrėjų žodis dėl ano meto tradicinės bendrosios istoriografijos santykio su karo istorijos tyrimais kol kas nepasakytas. Turėdami tai omenyje ir kartu sekdami

⁶⁴ Plačiau žr.: Lasinskas, P. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius, 2004, o ypač – Gieda, A. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius, 2017.

⁶⁵ Žr. taip pat: Selenis, V. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*. Vilnius, 2007.

⁶⁶ Gieda, A. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius, 2017.

⁶⁷ Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, Nr. 3, p. 40–51.

⁶⁸ Krutulys, T. Istoriniai tekstai Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų leidiniuose 1907–1941 m.: kiekybinė apžvalga. *Lituanistica*, 2021, Nr. 3, p. 168–193; Krutulys, T. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.: daktaro disertacija*. Vilnius, 2023.

T. Krutulio siūloma tendencija, mėginame šiame straipsnyje, koncentruodamiesi į karo istorijos sferą, skirti dėmesio ir vienalaikiai bendrosios istoriografijos raidai, nes laikomės požiūrio, kad tai buvo jei ne vienos sferos dėmenys, tai mažų mažiausiai neatsiejami ir vienas kitą veikiantys bei papildantys elementai.

KAIZERINĖS OKUPACIJOS LAIKOTARPIO SOCIALINĘ PROBLEMATIKĄ ATSPINDINČIOS „KARO ARCHYVO“ PUBLIKACIJOS ANTRUOJU ŽURNALO LEIDYBOS ETAPU (1935–1940 M.)

Jau 1926 m. pabaigoje tapo akivaizdūs Karo mokslų draugijos silpnėjimo požymiai. Viena pagrindinių to priežasčių – draugijos ir kariuomenės vienetų veiklos dubliavimas. Draugijai akivaizdžiai trūko intelektualinių pajėgumų, kariškiai vangiai įsitraukė į veiklą, koją, kaip visada, kišo lėšų trūkumas. Pagaliau ji 1933 m. buvo sujungta su Lietuvos karininkų ramove⁶⁹. Draugijos veiklą inspiravusio gen. L. Radaus-Zenkavičiaus išėjimas į atsargą sutapo su jos veiklos nykimu. Draugijoje darbavęsi žymesnieji istorikai neabejotinai dairėsi į naujus traukos centrus ir domėjosi atsivėriančiomis galimybėmis. Vieno darbščiausių ir produktyviausių draugijos istorikų A. Janulaičio iniciatyva 1929 m. gegužę buvo įkurta Lietuvos istorijos draugija⁷⁰. Ji nuo 1930 m. ėmė leisti savo žurnalą „Praeitis“⁷¹. Tad karo istorijos žurnalų „skėtis“ bendrosios istorijos publikacijoms bent jau teoriškai nuo šiol galėjo atrodyti mažiau reikšmingas, juo labiau kad netrūkus ėmė steigtis dar daugiau į istorinę tematiką orientuotų žurnalų. Vis dėlto besidarbuojantiems Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio tematikos publikacijų rengimo srityje padėtis atrodė kiek kitaip.

„Mūsų žinynui“ perėmus „Karo archyvo“ funkcijas, labai greitai paaiš-

⁶⁹ Jokubauskas, V. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, t. 112, Nr. 4, p. 53–54.

⁷⁰ Selenis, V. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*, p. 100; Bakonis, E. Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais. *Mūsų praeitis*, 1990 metai. Vilnius, 1990, Nr. 1, p. 6; Gieda, A. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, p. 371–392.

⁷¹ Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, Nr. 3, p. 42.

kėjo, kad šiuo žingsniu buvo atgaivintos ir problemos, dėl kurių anksčiau teko įkurti „Karo archyvą“. Būtent karo istorija „Mūsų žinyne“ vėl tapo neprioritetine ir stumiama į antrąjį planą. Todėl „Karo archyvo“ atgaivinimo klausimas nebuvo pamirštas. 1932 m. V. Steponaitis dėl jo kreipėsi į Vyriausiojo štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininką plk. Juozą Šarauską ir paprašė leidimo išleisti naują „Karo archyvo“ tomą⁷². Tačiau gavo atsakymą, kad „*dėlei lėšų stokos šiais metais „Karo archyvą“ leisti negalima bus*“⁷³. Laukti teko iki 1935 m. Bet 1930 m. katalikiškoji universiteto Kaune profesūra ėmė leisti žurnalą „Atheneum“, orientuotą ir į istorijos publikacijas, 1935 m. universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas – istorijos mokslo žurnalą „Senovė“. Savo periodinius leidinius įsteigė bibliofilai, etnologai ir kraštotyrininkai. Pasak tyrėjos A. Gaigalaitės, „*humanitarinių mokslų profesūra „išsivaikščiojo į vienkiemius“ pagal specialybes*“.⁷⁴ Vis dėlto reikšminga, o kartu ir kiek paradoksalu, kad „tikrieji“ istorijos žurnalai orientavosi išimtinai į senovės ir viduramžių istorijos, archeologinių tyrimų publikacijas, o naujosios istorijos laikotarpis, kai „Mūsų senovė“ nustota leisti, buvo mokslinė prasme beveik apleistas. Be to, visiems tuo metu atsiradusiems lietuviškiems istorijos žurnalams buvo būdingas trumpaamžiškumas – pasirodžius vos keliems numeriams, jų leidyba dėl vienokių ar kitokių priežasčių paprastai nutrūkdavo.

Pagaliau 1935 m. vėl išleisto „Karo archyvo“ (šešto tomo) turinyje figūravo rubrika „Didysis karas“, su kuria buvo pateiktos penkios publikacijos. Visos jos buvo lietuvių autorių, keturios iš jų – atsiminimų žanro⁷⁵, viena – vokiškos knygos apžvalga. Šiame tome publikuojamus atsiminimų tekstus tarsi jungė ir vienijo bandymas į pasaulinio karo įvykius ir po jų įvykusią okupaciją pažvelgti amžininko, atstovavusio žemutiniams visuomenės socialiniams sluoksniams, akimis. Pateikti atsiminimai gana

⁷² Jokubauskas, V. Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. *Karo archyvas*, 2017, t. XXXII, p. 202–203.

⁷³ Ten pat, p. 203.

⁷⁴ Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, Nr. 3, p. 42.

⁷⁵ Mažylius, P. Iš Pakuršės pergyvenimų 1919 m. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 287–291; Mažuika, J. Didžiojo karo atsiminimai. *Ten pat*, p. 292–298; Jablonskienė, S. Didžiajam karui siaučiant. *Ten pat*, p. 299–301; Neverauskas, A. Iš vokiečių okupacijos laikų. *Ten pat*, p. 301–304.

trumpi, nedidelės apimties, neturintys vientiso siužeto ir apgalvotos struktūros, paliekantys žanro „apie viską po truputį“ įspūdį. Sunku iš jų tikėtis kokių gilesnių pastebėjimų ar conceptualių įžvalgų. Didžiausia šių atsiminimų vertė – paprasto žmogaus, ką tik praūžusių epochinės reikšmės įvykių amžininko, išdėstytas požiūris į juos, atskleidžiant ir dėlįojant tokio paprasto žmogaus gyvenimo orientyrų, vertybių ir prioritetų karo sąlygomis paveikslą. Visgi šiuose atsiminimuose esama ir kai kurių naujų ryškėjančių tendencijų. Pirmiausia – tai kaizerinės okupacijos laikotarpio vaizdavimas išskirtinai niūriomis, tamsiomis spalvomis („*pasipylė graudžios ašaros ir sunkūs dejavimai*“⁷⁶, „*tai vieni žiauriausių ir liūdniausių mums laikų*“⁷⁷). Bet kartu atsakomybė ir kaltė už visas okupacijos blogybes bei negeroves nesuverčiama vien vokiečiams, aiškiai pripažįstant, kad bent dalis kaltės tenka vietos gyventojams. Atskleidžiama, kaip egoistiškai buvo ieškoma naudos kaimynų sąskaita, net artimi žmonės skundžiami („*ne vieną jie yra įdavę savo brolių ar seserį <...> ne vienas buvo kankintas, išsiųstas Vokietijos gilumon*“⁷⁸), dėl karo aplinkybių kritusi moralė („*ištvirkimas, pasileidimas žydėjo puikiausiai*“, „*buvo labai išsiplėtojęs banditizmas – iš dalies gal iš bado, paskum iš priverstinio dykiniavimo, o pagaliau iš demoralizacijos*“⁷⁹) ir pan. Būtent toks žvilgsnis į okupacijos kasdienybę „iš apačios“, dėmesio objektyve išlaikant ne vien okupantų priemones ir veiksmus, bet ir pačių vietos gyventojų laikyseną ir elgseną jų atžvilgiu, būtų vertingiausias šiuose atsiminimuose karo meto socialinėms problemoms pažinti.

1936 m. išleisto „Karo archyvo“ septintojo tomo turinyje vietoj rubrikos „*Didysis karas*“ jau figūruoja konkretesnė rubrika – „*Vokiečių okupacija*“, su kuria skelbiamos 4 publikacijos. Čia jau randame kai ką naujo, palyginti su ankstesnių tomų medžiaga. Pirmiausia – tai debiutuojantis 1915–1917 m. okupacijos laikotarpio dienoraščio žanras: bendražygių rūpesčiu žurnale buvo išspausdintas karininko (okupacijos metu studento) Vinco Jonuškos paliktas tekstas⁸⁰. V. Jonuška, aktyvus lietuvių pasipriešinimo okupantams dalyvis, atkūrus nepriklausomybę, įstojo į

⁷⁶ Mažylis, P. Iš Pakuršės pergyvenimų 1919 m. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 287.

⁷⁷ Mažuika, J. Didžiojo karo atsiminimai. Ten pat, p. 297.

⁷⁸ Mažylis, P. Iš Pakuršės pergyvenimų 1919 m. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 291.

⁷⁹ Jablonskienė, S. Didžiajam karui siaučiant. *Ten pat*, p. 299–300.

⁸⁰ Vinco Jonuškos dienoraštis. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 226–299.

Lietuvos kariuomenę, išsitarnavo iki vyr. leitenanto, bendradarbiavo kariškoje spaudoje, dalyvavo Karo mokslų draugijos veikloje. Deja, nelegalios veiklos aplinkybėmis jo sveikata jau buvo palaužta ir išgyveno jis tik iki 1926 m. Kolega ir bendražygis, žurnalų redaktorius V. Steponaitis publikuojamam dienoraščiui parašė ilgoką įžangą, kurioje detaliai pristatė V. Jonuškos gyvenimo kelią ir dienoraščio atsiradimo aplinkybes⁸¹. Išsamiausiai dienoraštyje atspindėtas valdžių kaitos laikotarpis Panevėžio apylinkėse 1915 m. vasarą ir keli vokiečių okupacijos mėnesiai. Po to palaipsniui trumpėjančios įrašai, fiksuotas pareigūnų dėmesys jų autoriaus asmenybei byloja apie didėjančias grėsmes ir siaurėjančias saviraiškos, orumo išsaugojimo ir netgi pragyvenimo bei išgyvenimo galimybes. Socialiniu atžvilgiu šis dienoraštis apie minėtą laikotarpį vėlgi atskleidžia tam tikrų unikalių bei vaizdingų detalių, retai aptinkamų kituose šaltiniuose, pvz., apie kasdienius santykius tarp įvairių kategorijų žmonių slenkančio karo fronto fone, jų reakcijas į ekstremalius išgyvenimus, komunikavimo aktualijas. Bet gal dar reikšmingesnė naujovė buvo pirmą kartą „Karo archyvo“ puslapiuose pasirodžiusi neabejotinai mokslinio pobūdžio publikacija apie Pirmojo pasaulinio karo laikotarpį – Marijos Urbšienės straipsnis „Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva“⁸².

1937 m. daugiausia Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos vedėjo Vaclovo Biržiškos (vieno buvusių Karo mokslų draugijos steigėjų) rūpesčiu buvo atgaivintas „Mūsų senovės“ leidimas. Atnaujinto leidinio įžanginiame straipsnyje deklaruota, kad chronologiškai „*tenka apsiriboti <...> rusų ir vokiečių okupacijos laikais, t. y. XIX a. ir XX a. pradžia, ligi Didžiojo karo pabaigos*“⁸³. Tad tuomet galėjo atrodyti, jog „Karo archyvu“ Pirmojo pasaulinio karo tematika atsiranda rimta konkurencija ir dalis autorių, bent jau tiesiogiai su karo istorija nesusiję mokslininkai, kaip minėtoji M. Urbšienė, nuo jo atsitrauks. Tačiau to neįvyko. Tam turėjo įtakos jau spėjusių nusistovėti tam tikrų tarpasmeninių santykių, žmogiškų tarpusavio ryšių faktorius. A. Gieda savo conceptualiame tyrime analizuodamas tuomečio istorijos mokslo situaciją vartoja sąvoką „istorikų tinklas“. Matyt, šis besiformuojantis „tinklas“ taip pat nebuvo

⁸¹ Ten pat, p. 226–231.

⁸² Urbšienė, M. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 143–219; 1937, t. VIII, p. 71–117.

⁸³ Biržiška, V. [Įžanginis žodis]. *Mūsų senovė*, 1937, t. II, Nr. 1, p. 5.

vientisas, nes tyrėjas „Karo archyvą“ šalia kitų istorijos žurnalų įvardija kaip vieną iš paskirų „tinklo“ vienetų pavyzdžių⁸⁴. Savaime suprantama, kad kiekvienas toks paskiras elementas galėjo išsilaikyti tik dėl savo narių lojalumo. Tad tais pačiais 1937 m. išėjo „Karo archyvo“ aštuntasis tomas. Jame su rubrika „*Didysis karas ir vokiečių okupacija*“ buvo išspausdintos vėl 4 publikacijos, iš kurių viena – minėto M. Urbšienės straipsnio tęsinys. Tiesa, „Mūsų senovė“ šikart gana sėkmingai įsitvirtino ir ėjo iki pat 1940 m. sovietinės okupacijos⁸⁵, bet šiame žurnale apie Pirmojo pasaulinio karo laikotarpį buvo publikuoti tik politinio veikėjo Prano Leono atsiminimų fragmentai⁸⁶.

Dabartiniai lietuvių tyrėjai yra atkreipę dėmesį į tai, kad 1933–1934 m. Lietuvos spaudoje – tokiuose leidiniuose kaip „Jaunoji karta“, „Lietuvos žinios“, „Naujas žodis“, „Naujoji Romuva“, „Sekmadienis“ – ypač padaugėjo atsiminimų apie kaizerinę okupaciją publikacijų. Visiškai suprantama, kad juos spausdino ir karinio pobūdžio žurnalai – „Kardas“, „Mūsų žinynas“, „Trimitas“. Be abejo, šiame kontekste paminėtinas ir „Karo archyvas“⁸⁷. Pastebėta, kad nuo pat nepriklausomybės pradžios medžiagos apie santykį su priešu ir Vokietijos okupaciją publikavimas buvo tarsi Lietuvos santykių su Vokietija barometras⁸⁸. O tokių atsiminimų publikavimo suintensyvėjimas 4 dešimtmetyje siejamas su tuometės Lietuvos užsienio politikos kurso kaita: Lietuvos užsienio prekyba ir užsienio politika tuo metu buvo perorientuojama nuo Vokietijos⁸⁹. Vykdydama ryžtingą integravimo politiką Klaipėdos krašte, Lietuva susidūrė su dideliu Vokietijos spaudimu, 1933–1935 m. tapo propagandinio karo tarp abiejų šalių maksimalaus paaštrėjimo laikotarpiu. Šiame kontekste įvairūs Didžiojo karo laikų vaizdiniai labai tiko, norint lietuviui „tikrąjį vokiečio

⁸⁴ Gieda, A. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, p. 394.

⁸⁵ Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, Nr. 3, p. 44.

⁸⁶ Leonas, P. Mano pergyvenimai (1914–1919). *Mūsų senovė*, 1938, t. II, Nr. 2, p. 282–292; Nr. 3, p. 451–461; 1939, t. II, Nr. 4, p. 620–631.

⁸⁷ Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, V. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018, p. 241.

⁸⁸ Ten pat, p. 240.

⁸⁹ Išsamiau žr.: Safronovas, V. Neumann-Sass-Prozess als ausdrück fundamentalen Wandels in den Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland. *Annaberger Annalen*. 2013, Nr. 21, S. 9–34.

veidą“ pavaizduoti⁹⁰. Sakysime, „Karo archyvo“ septintajame tome buvo išspausdintas S. Ličkūno neilgas, tačiau konkrečiais faktais paremtas ir emociškai įtaigus tekstas apie vokiečių okupacijos karo teismą Mažeikiuose⁹¹. Nors jo pavadinimas leistų tikėtis karinio teismo aprašymo, pats naratyvas sutelktas vien į egzekucijas ir jų detales, nepateikiant įvykių aplinkybių ir platesnio konteksto. Būdinga ir pasirinktoji teksto frazeologija – kalbama apie „vokiečių“ vykdytus „lietuvių“ kankinimus ir sušaudymus, paprastai vien įtarimų ar įskundimų pagrindu, nė nesistengiant įrodyti kaltės, prisidengiant teismo fikcija. Toks į juodžiausią okupacijos pusę nutaikytas naratyvas visuomenę skatino nepamiršti dar neužgijusių skaudžių praėjusio karo žaizdų ir palaikė atitinkamą vokiečių, kaip akivaizdžių įvykusio blogio kaltininkų, įvaizdį. Tame pačiame žurnalo tome išspausdintuose gana išsamiuose S. Narušio atsiminimuose apie karo metus Kidulių – Kaimelio apylinkėse, vokiečių okupacijos laikotarpis apibūdintas kaip „*baudžiavos ir kankynės laikas*“⁹².

Dauguma kaizerinės okupacijos atsiminimų, publikuotų „Karo archyve“, autorių savo naratyvus konstravo be jokių išgyventų patirčių apibendrinimų, individualių okupacijos vertinimų. Jų pateikiami pasakojimai susideda beveik išimtinai iš asmeniškai arba artimiausioje aplinkoje patirtų bei išgyventų įvykių aprašinėjimo. Visgi negatyvus, niūrus okupacijos vaizdas tokiuose pasakojimuose lyg savaime susidėlioja iš atskirų faktų ir detalių, daugeliu atvejų ryškiai neigiamai apibūdinančių vokiečių kareivius ir administratorius. Pateikėjų vartojami epitetai „*žiaurūs*“, „*išdykę*“, „*pasipūtę*“ ir pan. ne tik išryškina, sustiprina bendrąją okupacijos laikotarpio negatyvumo įspūdį, bet ir gana aiškiai išreiškia tekstų autorių neigiamą požiūrį į okupantus ir jų nustatytą tvarką. Tačiau keleto autorių tekstai šiame kontekste išsiskiria intelektualumu ir sisteminiu požiūriu į aprašomus dalykus, juose taip pat esama okupantų elgsenos apibendrinimų ir individualių vertinimų. Tai pasakytina apie tarpukario Lietuvos politiko ir visuomenės veikėjo Kazimiero Jokanto atsimi-

⁹⁰ Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, V. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, p. 241.

⁹¹ Ličkūnas, S. 1915–1918 m. vokiečių okupacijos karo teismas Mažeikiuose. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 220–225.

⁹² Narušis, S. Didžiojo karo metai Kidulių – Kaimelio apylinkėje. *Ten pat*, p. 311.

nimus⁹³, paremtus asmeniniais užrašais apie okupacijos metus Suvalkų Kalvarijoje, kai jis dirbo gydytoju ir vadovavo tenykštei ligoninei, taip pat žymaus lietuvių tautinio judėjimo carizmo metais veikėjo kunigo Kazimiero Pakalniškio karo metu rašytą dienoraštį⁹⁴. K. Jokantas, jau pačioje karo pradžioje pasienyje patyręs trumpą įsiveržusių vokiečių administravimą, jį apibūdino kaip „žiaurų ir žeminantį elgesį“ su vietos gyventojais. Jis rašė:

„O kokia puikybė, koks išdidumas, koks nuolatinis gyrimasis savo kultūra! Į Lietuvos gyventojus žiūrėjo iš aukšto ir elgėsi ne kaip su žmonėmis, bet kaip su žemesnėmis būtybėmis. Gyventojai iš savo pusės, nors karo pradžioje nebuvo nusistatę prieš vokiečius, paragavę jų valdžios, baisiausiai nusivylė. Jei materialinė vokiečių kultūra visus stebino ir kėlė jiems pagarbą, tai jų dvasios bagažas, arčiau susipažinus, pasirodė menkas. <...> Vokiečių viskas organizuota, tai ir skriaudos būdavo gražiai tiksliai organizuotos ir paliesdavo ne atskirus asmenis, kaip prie rusų, bet visą plačią visuomenę. Vokiečio milžinišką presą pajuto kiekvienas asmuo, vis viena kokią visuomeninę vietą būtų užėmęs, tad nestebina, kad gyventojai vokiečius laikė pikčiausiais skriaudikais ir begėdžiais.“⁹⁵

Rašydamas apie vėlesnį Oberosto administracijos valdymo laikotarpį K. Jokantas teigė, kad tuomet „žmonių mušimas, stumdymas, keikimas ir žeminimas įprastas buvo dalykas“⁹⁶.

Kunigas K. Pakalniškis savo dienoraštyje tik kilus karui, 1914 m. liepos pabaigoje, yra parašęs, kad, jo manymu, „nė viena tauta neturi tokios puikybės, kaip vokiečiai. Vokiečių „Weltpolitik“ ir militarizmas buvo tikras Europos tautų slogutis“⁹⁷. Tad, nors kunigas buvo ėjęs mokslus vo-

⁹³ Jokantas, K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918). *Karo archyvas*, 1937, t. VIII, p. 117–186.

⁹⁴ Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150. K. Pakalniškio dienoraštis prieš tai 1933 ir 1934 m. dalimis buvo publikuotas „Jaunojoje kartoje“ (Safronovas, V. Lithuania and the Lithuanians in the First World War. Bibliography, 1914–1945 = Lietuva ir lietuviai Pirmajame pasauliniame kare. Bibliografija (1914–1945). *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXIV, 2017, p. 214–215).

⁹⁵ Jokantas, K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918). *Karo archyvas*, 1937, t. VIII, p. 134.

⁹⁶ Ten pat, p. 161.

⁹⁷ Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 114.

kiškoje Liepojos gimnazijoje ir vienas iš nedaugelio tuometės Lietuvos provincijoje galėjusių laisvai komunikuoti vokiškai⁹⁸, jo skeptiškumas Vokietijos ir vokiškumo atžvilgiu buvo akivaizdus.

K. Pakalniškio tekstai pasižymi faktografijos gausa, retkarčiais pagyvinami santūriais, tačiau ironiškais negatyvių reiškinių vertinimais. Sakysim, 1916 m. balandį jis rašė: *„Vokiečių valdžia mūsų kraštui dar nieko gero nepadarė, negu tiktai šimtus ir tūkstančius kaimų ir miestelių sudegino, milijonus karvių ir arklių be jokio atlyginimo į Vokietiją išvarė, o jau žmones ir likusią turtą visokiais mokesčiais apkrovė. <...> kiekvienas vokiečių raugo nesukvailintas sutiks, kad ligi šiol vokiečiai Lietuvai buvo paprasti plėšikai.“*⁹⁹

K. Pakalniškio nuopelnas yra ir tai, kad jis vienas pirmųjų kaizeriniam administravimui apibūdinti pradėjo vartoti terminą „baudžiava“, vėliau tvirtai prigijusį populiariojoje ir netgi mokslinėje literatūroje apie vokiečių okupacijos laikotarpį. Štai jau 1916 m. liepą kunigas, atsiliepdamas į Kuršėnų administracijos potvarkį ūkininkams kiekvieną rytą pristatyti pieną centralizuotai sviestui gaminti neatsižvelgiant į didelius atstumus, užrašė: *„Tikra baudžiava!“*¹⁰⁰ Arba vėl jau 1917 m. birželį rašė: *„Žmonės, bijodami vokiečių bausmės, eina į dvarus su savo arkliais ir padargais savo duona dirbti, žinoma, palikę savo laukus neartus ir nesėtus. Kaip reikėtų tą darbą pavadinti? Prieš 50 metų vadinome baudžiava, kurią mūsų senieji žmonės dar gerai atmena. 1863 metais rusų valdžia tą baudžiovą panaikino, o vokiečiai atėję iš dalies ją vėl įvedė.“*¹⁰¹

K. Pakalniškio dienoraštis, pavadintas „Rusų vokiečių karo užrašais“, beje, buvo publikuotas paskutiniuose „Karo archyvo“ tomuose 1939 ir 1940 m. Tai rodytų, kad minėtoji antivokiškoji tendencija literatūroje buvo tęsiama iki pat tragiškų 1940 m. birželio įvykių. Tiesą sakant, 1939 m. su Klaipėdos praradimu susijusių įvykių kontekste ši išsivyravusi linija kai kuriais atvejais turėjo būti koreguojama (dėl antivokiškų tendencijų li-

⁹⁸ Kunigo K. Pakalniškio asmenybę jo dienoraščio publikacijos įvade plačiai pristatė A. Merkelis. *Ten pat*, p. 101–109.

⁹⁹ Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Karo archyvas*, 1940, t. XII, p. 102–103.

¹⁰⁰ *Ten pat*, p. 112.

¹⁰¹ *Ten pat*, p. 139.

teratūroje „*turėti problemų su Vokietija Lietuva siekė mažiausiai*“¹⁰²), ir tai rodo P. Rusecko sumanytos knygos¹⁰³ leidybos istorija (knyga buvo parengta dar 1935 m. kaip „Vokiečių okupacijos atsiminimų“ pirmasis tomas, bet išleista tik 1939 m. „vokiečių“ nebemininiu, abstraktesniu pavadinimu)¹⁰⁴.

„Karo archyve“ publikuojamos medžiagos tokios politinės korekcijos akivaizdžiai nepalietė. Nuo aštuntojo tomo 1937 m. žurnale įsitvirtino nuolatinė rubrika „*Didysis karas ir vokiečių okupacija*“, bet su ja buvo skelbiami įvairiais atžvilgiais gana skirtingi tekstai. Išryškėjo bendra tendencija – publikacijų intelektualėjimas, akademiškėjimas. Čia vėlgi didžiausias nuopelnas priklausytų mūsų jau minėtai M. Urbšienei. Leidinio dešimtame ir vienuoliktame tomuose buvo publikuotas jos mokslinis tekstas apie vokiečių okupacijos ūkį Lietuvoje¹⁰⁵, o dvylikame tome prieš pat sovietinę okupaciją 1940 m. pasirodė netgi du šios autorės moksliniai tyrimai – apie komunikacijos ir pasų reikalus¹⁰⁶ ir sveikatos apsaugą vokiečių valdytame krašte¹⁰⁷. Būtent pastarieji trys tekstai būtų vertingiausi ir Lietuvos visuomenės 1914–1918 m. socialinei problematikai moksliskai pažinti. Tyrimas apie „vokiečių okupacijos ūkį“ apima tai, ką šiandien tiksliausia būtų įvardyti kaip Lietuvoje okupacinės administracijos ekonominę ir socialinę politiką. Pažymėtina, kad autorės naudoti vokiški pirminiai šaltiniai šiam darbui ir tyrimui padarė didelę įtaką: anuomet vokiečiai ypač praktikavo ekonomikos statistikos produkavimą ir naudojimą, siekdami ja pagrįsti vienus ar kitus sprendimus. Būtent šie iš pažiūros „sausie“ skaičiai dažnai tapo pagrindiniu, o kai kada

¹⁰² Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, V. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, p. 242.

¹⁰³ *Lietuva Didžiajame kare*. Surinko ir red. P. Ruseckas. Vilnius, 1939. Ši knyga buvo vienuoliktas tarpukariu Lietuvoje išleistas tokio masto atsiminimų, kurie buvo surinkti organizuotai, rinkinys. Leidinį sudarė 30-ies liudytojų pasakojimai ir atsiminimai, užfiksuoti 1929–1939 m., ir vienas 1917–1919 m. rašytas dienoraštis.

¹⁰⁴ Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, V. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, p. 242, 245.

¹⁰⁵ Urbšienė, M. Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje. *Karo archyvas*, 1938, t. X, p. 7–94; 1939, t. XI, p. 19–100.

¹⁰⁶ Urbšienė, M. Susisiekimas, paštas ir pasai Lietuvoje Didžiojo karo metu. *Karo archyvas*, 1940, t. XII, p. 63–84.

¹⁰⁷ Urbšienė, M. Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu. *Ten pat*, p. 85–94.

ir vieninteliu informacijos vienu ar kitu tuometės Lietuvos ekonominio ir socialinio gyvenimo klausimu šaltiniu. Analizuodama šią statistinę medžiagą M. Urbšienė taip pat nelabai įstengė nutolti nuo tokios informacijos perteikimo formos, ypač nagrinėdama grynai ekonomikos, pvz., pinigų apyvartos, prekių eksporto ir importo apimčių, klausimus. Tačiau, paliesdama vokiečių socialinės politikos aspektus, ši autorė vartojo jau daug gyvesnę frazeologiją, nevengė savo pozicijos aptariamam klausimui perteikimo, ir tą bus lėmęs lietuviškų šaltinių pasitelkimas socialinių aspektų nagrinėjimui, nes vokiški šios sferos duomenys ištis itin kuklūs ir neišsėinantys už siaurų statistikos rėmų. Tyrimo dalys, kuriose kalbama apie okupantų žemės ūkio, specifinę žemės ūkio kultūros politiką, o ypač – apie gyventojų maitinimo dalykus, yra pačios vertingiausios gilinantis į to meto socialines problemas. Kartu pažymėtina, kad didžiausią vokiškų šaltinių grupę, kuria rėmėsi M. Urbšienė atlikdama tyrimą, sudarė visgi ne ekonomikos duomenys, statistinė medžiaga, o itin gausūs įvairių administracinių lygių įsakymai, paliepimai, nurodymai ir pan. vietos gyventojams, leisti tiek atskirai, kad galima būtų iškabinti viešose matomose vietose, tiek įvairiuose tokių dokumentų rinkiniuose, taip pat tuometėje populiariojoje, į masinę skaitytoją orientuotoje periodikoje. Šiuo aspektu vėl tenka pažymėti, kad M. Urbšienei ne itin pavyko atitrūkti nuo šių tekstų stiliaus ir frazeologijos, pasižyminčių stipria kalbine vokiškumo įtaka ir apsunkinusių jų suvokimą. Bet kartu reikėtų manyti, jog autorė taip elgėsi gana apgalvotai, turėdama sumanymą leisti pačiai perteikiamai medžiagai daugiau „kalbėti“, nes svarbu nepamiršti, kad tuomečio lietuviško istorijos akademiškumo pirmųjų žingsnių kontekste svarbiausias atrodė esamos šaltinių vienu ar kitu klausimu bazės deramas pristatymas ir įvertinimas.

Pastarosios tendencijos būdingos ir kitoms dviem anksčiau minėtoms „Karo archyve“ paskelbtoms M. Urbšienės publikacijoms – apie komunikaciją ir sveikatos apsaugą. Jos atrodo tarsi natūralus krašto ūkio tyrimo tęsinys. Jose nagrinėjami klausimai tiesiogiai susiję su tradiciniu socialinės sferos branduolio suvokimu, todėl jos išskirtinos mūsų tyrimo kontekste. Ypač tai pasakytina apie sveikatos apsaugos situaciją pristatantį M. Urbšienės tekstą. Abiejų tyrimų šaltinių bazės aspektu dar ryškiau nei publikacijoje apie Lietuvos ūkį matoma, kad absoliutus prioritetas skiriamas vokiškų įsakymų ir paliepimų tekstams, pasakojimas apie susisieki-

mą, paštą ir pasus netgi konstruojamas atsižvelgiant į tokių šaltinių diktuojamas tendencijas: didžiąją teksto dalį sudaro susisiektimo suvaržymų analizė, o poskyriai sužymėti pagal atskirų paliepimų įvardijimus; pastarajame tyrime lietuviški šaltiniai netgi nenaudojami. Sveikatos apsaugos problemų tyrime didžiąją dalį užima kovos su epidemijomis klausimas, kuris, sprendžiant iš vokiškos medžiagos tendencijų, okupacinei administracijai tarp visų medicinos reikalų buvo prioritetinis. Krašto medicinos personalui, buvusioms vaistinėms ir ligoninėms aptarti M. Urbšienė skyrė vos kelias pastraipas – nes ir vokiška informacija apie tai itin kukli, teisingiau pasakius – šykšti. Publikacija baigiama sveikatos reikalų statistikos analize – atrodo, vokiečiams statistikos surinkimas buvo svarbesnis už pasirūpinimą esminiais krašto gyventojų sveikatingumo reikalais. Šiaip ar taip, šios trys detaliau aptartos M. Urbšienės publikacijos „Karo archyve“ tapo atspirties tašku visiems vėlesniems Lietuvos ekonominės ir socialinės padėties kaizerinės okupacijos metais moksliniams tyrimams ir šiuo atžvilgiu savo reikšmės bei aktualumo nepraranda iki šiol. Beje, rašydama apžvelgiamas publikacijas M. Urbšienė kaip istoriniais šaltiniais rėmėsi ir anksčiau kitų autorių „Karo archyve“ publikuota medžiaga, būtent A. Urbelio, J. Pikčilingio, T. Daugirdo, K. Jokanto tekstais. Tad galėtume konstatuoti, jog su M. Urbšienės publikacijomis pagaliau pradėjo realizuotis pirminis žurnalo leidėjų sumanymas, kad spausdinama pirminė neapdorota medžiaga kada nors palengvins tyrėjų darbą.

Socialinės problematikos 1915–1918 m. pažinimo aspektu siekiant įvertinti kitas ketvirtojo dešimtmečio antrosios pusės „Karo archyvo“ tomuose išspausdintas publikacijas dėl tuo metu dominavusio atsiminimų žanro ypatybių (vienos siužetinės linijos nebuvimo, fragmentiškumo, autorių sisteminio požiūrio trūkumo ir pan.), tenka šiuose tekstuose ieškoti bendrų socialinės tematikos elementų ir jų pagrindu skirstyti publikacijas į temines grupes, o po to, jei įmanoma, pabandyti nustatyti, kas kiekvienoje tokioje grupėje būtų perspektyviausia ir vertingiausia. Tada paaiškėja, kad tokių socialinių temų nebūtų daug. Maitinimosi (maisto politikos, kortelių, viešojo maitinimosi tendencijų) aspektus savo tekstuose yra palietę J. Mažuika¹⁰⁸, S. Jablonskienė¹⁰⁹, V. Jonuška¹¹⁰, T. Dau-

¹⁰⁸ Mažuika, J. Didžiojo karo atsiminimai. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 292–298.

¹⁰⁹ Jablonskienė, S. Didžiajam karui siaučiant. *Ten pat*, p. 299–301.

¹¹⁰ Vinco Jonuškos dienoraštis. *Ten pat*, 1936, t. VII, p. 226–299.

girdas¹¹¹, A. Tumavičius¹¹², K. Pakalniškis¹¹³. Prievartinių darbų ir vadinamųjų „darbo batalionų“ tema rašė P. Mažylis¹¹⁴, A. Neverauskas¹¹⁵, J. Audickas¹¹⁶, K. Pakalniškis¹¹⁷. Įvairius švietimo aspektus yra paminėję P. Mažylis¹¹⁸, K. Jokantas¹¹⁹, J. Lapinskas¹²⁰, tas pats K. Pakalniškis¹²¹, sveikatos apsaugos aspektą – bene vienintelis K. Jokantas¹²². Vėlgi tenka pripažinti, kad informatyviausi ir kartu vertingiausi iš jų, atrodo, yra jau ne kartą minėti K. Jokanto ir K. Pakalniškio tekstai. Žinoma, okupacijos metu būta specifinių temų, kurias irgi būtų galima priskirti socialinei sferai, nors jos daugiau būdingos tik karo, jo padarinių aktualijoms. Viena svarbiausių – rekvizicijų ar tiesiog turto nusavinimo okupantų reikmėms tema. Ja rašė ištis nemažai autorių: P. Mažylis¹²³, S. Jablonskienė¹²⁴, A. Neverauskas¹²⁵, M. Čilvinaitė¹²⁶, J. Breiva¹²⁷, J. Audickas¹²⁸, P. Turū-

¹¹¹ Daugirdas, T. Kaunas vokiečių okupacijoje. *Ten pat*, 1938, t. IX, p. 117–182.

¹¹² Tumavičius, A. Visuomeninis gyvenimas Kupiškyje vokiečių okupacijos metu. *Ten pat*, 1938, t. X, p. 95–104.

¹¹³ Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150.

¹¹⁴ Mažylis, P. Iš Pakuršės pergyvenimų 1919 m. *Ten pat*, 1935, t. VI, p. 287–291.

¹¹⁵ Neverauskas, A. Iš vokiečių okupacijos laikų. *Ten pat*, p. 301–304.

¹¹⁶ Audickas, J. Didžiojo karo atsiminimai. *Ten pat*, 1938, t. IX, p. 198–211.

¹¹⁷ Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150.

¹¹⁸ Mažylis, P. 1918–1919 metai Žagarės apylinkėje. *Ten pat*, 1936, t. VII, p. 362–372.

¹¹⁹ Jokantas, K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918). *Ten pat*, 1937, t. VIII, p. 117–186.

¹²⁰ Lapinskas, J. Mano atsiminimai iš okupacijos laikų. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 201–216.

¹²¹ Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150.

¹²² Jokantas, K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918). *Ten pat*, 1937, t. VIII, p. 117–186.

¹²³ Mažylis, P. 1918–1919 metai Žagarės apylinkėje. *Ten pat*, 1936, t. VII, p. 362–372.

¹²⁴ Jablonskienė, S. Didžiajam karui siaučiant. *Ten pat*, 1935, t. VI, p. 299–301.

¹²⁵ Neverauskas, A. Iš vokiečių okupacijos laikų. *Ten pat*, p. 301–304.

¹²⁶ Čilvinaitė, M. Didžiojo karo vargai Šaukėnų apylinkėje. *Ten pat*, 1937, t. VIII, p. 198–211.

¹²⁷ Breiva, J. Atsiminimai iš vokiečių okupacijos Dauguose. *Ten pat*, 1938, t. IX, p. 192–197.

¹²⁸ Audickas, J. Didžiojo karo atsiminimai. *Ten pat*, p. 198–211.

ta¹²⁹, A. Tumavičius¹³⁰, J. Rimkus¹³¹, K. Pakalniškis¹³², J. Lapinskas¹³³. Taip pat nemažai autorių rašė visuomenės organizavimosi provincijoje karui einant į pabaigą tema: P. Mažylis¹³⁴, K. Jokantas¹³⁵, M. Čilvinaitė¹³⁶, A. Juozapavičius¹³⁷, J. Audickas¹³⁸, A. Tumavičius¹³⁹, J. Barkauskas¹⁴⁰, J. Lapinskas¹⁴¹, K. Pakalniškis¹⁴² ir kt. Kalbant apie pastarąjį aspektą pažymėtina, kad tarp visuomenės organizavimosi apraiškų šmėsteli ir konkrečių pastangų socialinėje sferoje faktų¹⁴³.

Ketvirtąjo dešimtmečio antrojoje pusėje pagaliau sustyguotą ir išsibėgėjusią „Karo archyvo“ leidybą, akivaizdžią jo publikacijų akademiškėjimo tendenciją nutraukė 1940 m. birželio sovietinė okupacija. Archyvuose esama duomenų, jog tais metais, pasirodžius dvylikajam tomui, buvo rengiamas ir tryliktasis. Kas žino, galbūt su juo būtume sulaukę dar įdomesnės ir svarbesnės informacijos kaizerinės Vokietijos okupacijos tema, taip pat ir apie jos poveikį socialinei sričiai. Deja, radikalčiai pa-

¹²⁹ Turūta, P. Kaip vienas beginklis žmogus apkūlęs pabėgo iš dviejų gerai ginkluotų vokiečių žandarų. *Ten pat*, p. 212–218.

¹³⁰ Tumavičius, A. Visuomeninis gyvenimas Kupiškyje vokiečių okupacijos metu. *Ten pat*, 1938, t. X, p. 95–104.

¹³¹ Rimkus, J. Karo vėtroje. *Ten pat*, p. 105–128.

¹³² Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150.

¹³³ Lapinskas, J. Mano atsiminimai iš okupacijos laikų. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 201–216.

¹³⁴ Mažylis, P. Iš Pakuršės pergyvenimų 1919 m. *Ten pat*, 1935, t. VI, p. 287–291; Mažylis, P. 1918–1919 metai Žagarės apylinkėje. *Ten pat*, 1936, t. VII, p. 362–372.

¹³⁵ Jokantas, K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918). *Ten pat*, 1937, t. VIII, p. 117–186.

¹³⁶ Čilvinaitė, M. Didžiojo karo vargai Šaukėnų apylinkėje. *Ten pat*, p. 198–211.

¹³⁷ Juozapavičius, A. Vokiečių okupacija Varniuose. *Ten pat*, 1938, t. IX, p. 183–191.

¹³⁸ Audickas, J. Didžiojo karo atsiminimai. *Ten pat*, p. 198–211.

¹³⁹ Tumavičius, A. Visuomeninis gyvenimas Kupiškyje vokiečių okupacijos metu. *Ten pat*, 1938, t. X, p. 95–104.

¹⁴⁰ Barkauskas, J. Ginkluotas pasipriešinimas vokiečiams Plutiškės apylinkėje. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 177–200.

¹⁴¹ Lapinskas, J. Mano atsiminimai iš okupacijos laikų. *Ten pat*, p. 201–216.

¹⁴² Pakalniškis, K. Rusų vokiečių karo užrašai. *Ten pat*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150.

¹⁴³ Pvz., A. Tumavičius yra trumpai aprašęs Kupiškio komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpiti. Tumavičius, A. Visuomeninis gyvenimas Kupiškyje vokiečių okupacijos metu. *Ten pat*, 1938, t. X, p. 104.

sikeitusi visuomeninio ir politinio gyvenimo situacija neleido tęsti gražiai pradėtojo darbo. Liko nepublikuotas ir M. Urbšienės rengtas plačios apimties mokslinis veikalas apie Lietuvos okupaciją Pirmojo pasaulinio karo metais¹⁴⁴, kurio pagrindu „Karo archyve“ buvo paskelbtos kelios mūsų jau aptartos publikacijos. O dėl to darbo, kurį „Karo archyvas“ atliko per visą tarpukario Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį ir jo reikšmės įvertinimo, galime prisiminti šiuolaikinio lietuvių karo istoriko Jono Vaičėnionio nuomonę, kuria remiantis lietuviškų karo istorijos tyrimų tarpukariu laikotarpis skirstytinas į du tarpsnius: pirmąjį, apimantį 1921–1926 m., ir antrąjį, prasidėjusį 1927 ir pasibaigusį 1940 m. Pasak J. Vaičėnionio, pirmąjį galima būtų įvardyti kaip parengiamąjį, o antrąjį – kaip konkrečių, tikslinių karo istorijos darbų įgyvendinimo tarpsnį¹⁴⁵. Nors šio istoriko apibrėžti chronologiniai rėmai ne visai sutampa su esminėmis „Karo archyvo“ gyvavimo datomis, manytume, kad pats dviejų laikotarpių principas ir jų apibūdinimas šiam žurnalui puikiai tinka.

IŠVADOS

XX a. pirmosios pusės lietuviškosios socialinės problematikos tyrimų kontekste ypatinga vieta tenka Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiui ir ypač vokiečių okupacijai 1915–1918 m. Pastarasis periodas tapo esmine startine pozicija kelyje į savo valstybinę politiką, taip pat ir socialinių problemų sprendimo sferoje. Tačiau jo tyrimas komplikotas dėl nepakankamos pirminių šaltinių bazės. Tokią situaciją, be kitų priežasčių (daugiausia dėl kariavusių valstybių archyvinės dokumentinės medžiagos sunykimo ir/ar neprieinamumo lietuvių tyrėjams), ir lėmė ypač represyvi buvusios okupacinės administracijos valdymo specifika, trukdžiusi suformuoti ir išsaugoti lietuviškų rašytinių šaltinių bazę. Tik pasibaigus karui ir pasitraukus vokiečiams iš Lietuvos galėjo prasidėti okupacijos metu rašytų ir slėptų tekstų, daugiausia dienoraščių, viešinimas, o tokie apie okupaciją bylojantys rašytiniai šaltiniai dažniausiai tiesiog produkuoti

¹⁴⁴ Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, V. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, p. 243.

¹⁴⁵ Vaičėnionis, J. Lietuvos karo istorijos tyrimų organizavimas 1918–2008 metais. *Istorija*, 2009, t. LXIII, p. 63.

post factum, gyvąją atmintį perteikiant atsiminimų pavidalu.

Dėl to retrospektyviam okupacijos laikotarpio moksliniam pažinimui yra labai reikšmingos veiklos, atliktos tarpukario nepriklausomos Lietuvos laikmečiu, pirmiausia – rašytinių šaltinių bazės kaupimui ir publikavimui. Pastarosios veiklos savo ruožtu tiesiogiai priklausė nuo bendrosios lietuviškojo istorijos mokslo raidos ir ją atitinkančių poreikių bei suvokimo. Tad pirmaisiais nepriklausomybės metais, kai Lietuvos istorijos mokslas žengė tik pirmuosius žingsnius, nebūta labiau pastebimų ir nuoseklių pastangų ne tik dėl okupacijos laikotarpio mokslinių tyrimų, bet netgi dėl tam reikalingų šaltinių bazės kaupimo ir publikavimo. Vien trumpai gyvavęs žurnalas „Mūsų senovė“ paliko šiuo aspektu kiek pastebimesnį pėdsaką.

Nutrūkus „Mūsų senovės“ leidybai ir lietuvių istorikams, kurių nebuvo daug, vis dažniau teikiant prioritetą senųjų laikų tyrimams, atrodė, kad mokslininkų dėmesys chronologiškai siaurai kaizerinės okupacijos problematikai visai sumenks. Tačiau padėtis gana nelauktai pasikeitė dėl šios problematikos „pasislinkimo“ po tuo metu gana populiarių ir aktualių karo mokslų „skėčiu“. Karo mokslų žurnalo „Mūsų žinynas“ įsteigimas 1921 m., o dar labiau karo istorijos leidinio „Karo archyvas“ įkūrimas 1925 m. buvo naujas ir stiprus impulsas mokslininkams gilintis į kaizerinės okupacijos laikotarpį.

Jau „Mūsų žinynas“, o tuo labiau „Karo archyvas“ Pirmojo pasaulinio karo tematiką laikė prioritetine. Nors prioritetinais buvo laikomi tiesiogiai su karyba susiję aspektai ir atitinkamos temos, giminingoms temoms dėl tokio požiūrio buvo gerokai paprasčiau patekti į šių leidinių puslapius, nors juose ir vyrautų civilinės visuomenės problematika. Pagaliau 1925 m. „Karo archyvo“ steigėjai netgi aiškiai deklaravo, kad, nesant jokio kito istorijos žurnalo, jie priimsią bendrosios istorijos publikacijas.

Jau pirmajame „Karo archyvo“ tome buvo vokiečių okupaciją įvairiais aspektais atspindinčių publikacijų. Ilgainiui žurnale nuolatine tapo speciali rubrika, su kuria jos grupuotos. Dauguma tokių tekstų tenkino vien to meto aktualiausius pirminės medžiagos kaupimo būsimiems tyrimams ir publikavimo poreikius. Galima gana pagrįstai manyti, kad patys „Karo archyvo“ leidėjai kai kuriais atvejais inspiravo tokios pirminės medžiagos rinkimą užrašinėjant dar gyvų liudininkų pasakojimus, turėdami tikslą

juos publikuoti atsiminimų forma.

Dauguma publikuotų atsiminimų yra gana nedidelės apimties, neturi vientisų siužetų ir apgalvotos struktūros. Vis dėlto juose aptinkama reikšmingų ir įdomių detalių, iš kurių daug ką galima sužinoti apie socialines problemas. Apskritai tai – paprastų žmonių požiūris į reikšmingus istorinius įvykius, atskleidžiantis tokių žemųjų socialinių sluoksnių atstovų gyvenimo orientyrų, vertybių ir prioritetų karo sąlygomis paveikslą. Tokia medžiaga apie kaizerinę okupaciją dominavo pirmuoju „Karo archyvo“ leidybos laikotarpiu – 1925–1929 m.

Antruoju leidybos laikotarpiu – 1935–1940 m. ši medžiaga tapo gerokai įvairesnė. Viena vertus, žurnale imti spausdinti okupacijos metais rašyti dienoraščiai, o šio žanro kūriniuose pateikta informacija natūraliai vertintina kaip daug autentiškesnė ir objektyvesnė, nei atsiminimų. Kita vertus, atsirado intelektualumu ir sisteminiu požiūriu į aprašomus dalykus išsiskiriančių atsiminimų. Tačiau svarbiausia – šiuo laikotarpiu leidinyje buvo paskelbti ir pirmieji okupacijos metų moksliniai tyrimai. Socialinei problematikai pažinti vertingi publikuoti tyrimai apie Lietuvos ūkį, sveikatos apsaugą, komunikacijos reikalus 1915–1918 m. Galima konstatuoti, kad jie turi įvairiapusę išliekamąją vertę ir yra atspirties taškas vėlesniems Lietuvos ekonominės ir socialinės padėties vokiečių okupacijos metais tyrimams.

Pirminei, moksliskai neapdorotai, medžiagai priskiriamus „Karo archyve“ publikuotus tekstus pagal juose esamus socialinės tematikos motyvus pabandžius suskirstyti į atskiras temines grupes, pavyko išryškinti keletą tokių grupių. Pagal tai galima konstatuoti, kad daugiau nei vienoje pirminės medžiagos, iš esmės – atsiminimų, publikacijoje paliestos socialinei sferai priskirtinos maitinimosi (aprūpinimo maistu politikos, kortelių, viešojo maitinimosi tendencijų), prievartinių darbų, gyventojų švietimo reikalų temos. Taip pat būta specifinių, galimai socialinei sferai priskirtinų temų, nors jos būdingos daugiau karo aktualijoms, jo padariniams aptarti. Pastarajame kontekste pažymėtina, jog daugiau nei vienoje publikacijoje yra paliestos rekvizicijų arba tiesiog turto nusavinimo, visuomenės organizavimosi provincijoje karui ir okupacijai einant į pabaigą temos.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Publikuoti šaltiniai

GK. [Bugailiškis, Pelikisas] Karo istorijos medžiaga. *Lietuvos žinios*, 1914-11-01, Nr. 174, p. 1–2.

GK. [Bugailiškis, Pelikisas] Rinkime karo meto medžiagą! *Lietuvos ūkininkas*, 1914-09-18, Nr. 38, p. 350.

Audickas, Juozas. Didžiojo karo atsiminimai. *Karo archyvas*, 1938, t. IX, p. 198–211.

Baltrušaitis, Henr. Vokiečių okupacija Sudarge. *Karo archyvas*, 1937, t. VIII, p. 187–197.

Barkauskas, J[uozas]. Ginkluotas pasipriešinimas vokiečiams Plutiškės apylinkėje. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 177–200.

Bertkau, Friedrich. *Das Amtliche Zeitungswesen im Verwaltungsgebiet Ober-Ost: Beitrag zur Geschichte der Presse im Weltkrieg*. Leipzig, 1928.

Biržiška, Vaclovas. [Įžanginis žodis.] *Mūsų senovė*, 1937, t. II, Nr. 1, p. 3–6.

Böckmann, [Herbert von]. Kautynės ties Šiauliais 1915 metais. *Mūsų žinynas*, 1925, t. IX, Nr. 27, p. 511–517.

Boleckis, Kostas. Kauno tvirtovės gynimas. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 14, p. 250–267.

Breiva, Juozas. Atsiminimai iš vokiečių okupacijos Dauguose. *Karo archyvas*, 1938, t. IX, p. 192–197.

Čilvinaitė, Marijona. Didžiojo karo vargai Šaukėnų apylinkėje. *Karo archyvas*, 1937, t. VIII, p. 198–211.

Dambrauskas, Aleksandras. Mano užrašai. *Mūsų senovė*, 1922, Nr. 3, p. 398–409; Nr. 4/5, p. 796–807.

Daugirdas, Tadas. Kaunas vokiečių okupacijoje. *Karo archyvas*, 1938, t. IX, p. 117–182.

Ercbergeris, [Matthias]. Lietuva. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 156–166.

Gira, Liudas. Vilniaus gyvenimas po vokiečiais. 1916 m. *Mūsų senovė*, 1921, Nr. 2, p. 21–38; Vilniaus gyvenimas po vokiečiais. 1917 m. *Ten pat*, 1922, Nr. 3, p. 410–424.

Gudaitis, Mikas. *Lietuva 1917 metais. Kelionės po Lietuvą vokiečių okupacijos metu*. Klaipėda, 1925.

Iš Liudendorfo atsiminimų. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 143–155.

Jablonskienė, St. Didžiajam karui siaučiant. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 299–301.

Jakštas, Petras. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11/12, p. 803–847.

Janulaitis, Augustinas. *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*. Kaunas, 1921.

Jokantas, Kazimieras. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918). *Karo archyvas*, 1937, t. VIII, p. 117–186.

Juozapavičius, A[ntanas]. Vokiečių okupacija Varniuose. *Karo archyvas*, 1938, t. IX, p. 183–191.

Karo istorijai medžiaga. *Lietuva*, 1921-11-20, Nr. 262, p. 3.

Klimas, Petras. Mano kelionė po Lietuvą 1915 metais. *Mūsų senovė*, 1922, Nr. 4/5, p. 545–556.

Kuzmickas, J. Mano pergyvenimai. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 128–142.

Lapinskas, Jurgis. Mano atsiminimai iš okupacijos laikų. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 201–216.

Leonas, P. Mano pergyvenimai (1914–1919). *Mūsų senovė*, 1938, t. II, Nr. 2, p. 282–292; Nr. 3, p. 451–461; 1939, t. II, Nr. 4, p. 620–631.

Ličkūnas, St. 1915–1918 m. vokiečių okupacijos karo teismas Mažeikiuose. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 220–225.

Lietuva Didžiajame kare. Surinko ir red. P. Ruseckas. Vilnius, 1939.

Litzmann, [Karl]. Kauno tvirtovės puolimas ir paėmimas. *Mūsų žinynas*, 1930, t. XIX, Nr. 65, p. 120–142.

Matulevičius, Jurgis. Trumpas išaiškinimas šių dienų socialinio klausimo. *Draugija*, 1909, Nr. 31/32, p. 327–350.

Mažylis, Petras. 1918–1919 metai Žagarės apylinkėje. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 362–372.

Mažylis, Petras. Iš Pakuršės pergyvenimų 1919 m. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 287–291.

Mažuika, J. Didžiojo karo atsiminimai. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 292–298.

Miliauskas, St[asys]. Vakarykščiai atsiminimai. *Karo archyvas*, 1925, t. I, p. 89–106.

Narušis, S[imas]. Didžiojo karo metai Kidulių – Kaimelio apylinkėje. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 300–322.

Neverauskas, Alf[onsas]. Iš vokiečių okupacijos laikų. *Karo archyvas*, 1935, t. VI, p. 301–304.

Pakalniškis, Kazimieras. Rusų vokiečių karo užrašai. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 101–176; 1940, t. XII, p. 95–150.

Pikčilingis, J[onas]. Pergyventos valandos. *Karo archyvas*, 1926, t. III, p. 90–111.

Radus-Zenkavičius, [Leonas]. Trumpas Didžiojo karo eskizas. *Mūsų žinynas*. 1921, Nr. 3, p. 126–180; 1922, Nr. 3, p. 522–559; Nr. 9, p. 574–607; 1923, Nr. 10, p. 48–73; 1924, Nr. 16, p. 92–108; Nr. 17, p. 326–349.

Radus-Zenkavičius, Leonas. *Trumpas Didžiojo karo eskizas*. Kaunas, 1924.

Redakcijos žodis. *Karo archyvas*, 1925, t. 1, p. 1–2.

Rimka, Albinas. Ką vokiečiai paėmė iš Lietuvos gyventojų? *Mūsų žinynas*, 1924, t. VI, Nr. 16, p. 168–175.

Rimka, Albinas. Lietuvos karo nuostoliai. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 14, p. 305–319.

Rimkus, J. Karo vėtroje. *Karo archyvas*, 1938, t. X, p. 105–128.

Ruseckas, Petras. Literatūros skyriaus veikla iki 1920.V.15. *Mūsų žinynas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11/12, (165/166), p. 848–852.

Ruseckas, Petras. Karo mokslo draugija. *Karys*, 1923, Nr. 49 (237), p. 542.

Steponaitis, Vytautas. Didžiojo karo nuostoliai. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 13, p. 63–86.

Steponaitis, Vytautas. *Karas su bolševikais: Ežerėnų operacija*. Kaunas, 1920.

Šaulys, Kazimieras. *Sociologija*. Kaunas, 1910.

Tamošaitis, Izidorius. Tautos vienybės keliais. *Lietuva 1918–1938. Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*. Red. V. Kežys, fotografuot. leid. Kaunas, 1990, p. 14–27.

Tumas, Juozas. Kaip „Mūsų Senovė“ dygo. „Mūsų Senovės“ programa. *Mūsų senovė*, Kaunas, 1921, Nr. 1, p. 76–81.

Tumavičius, A. Visuomeninis gyvenimas Kupiškyje vokiečių okupacijos metu. *Karo archyvas*, 1938, t. X, p. 95–104.

Turūta, P[ranas]. Kaip vienas beginklis žmogus apkūlęs pabėgo iš dviejų gerai ginkluotų vokiečių žandarų. *Karo archyvas*, 1938, t. IX, p. 212–218.

Urbelis, [Aleksandras]. Vokiečių okupacijos laikai. *Karo archyvas*,

1926, t. III, p. 112–127.

Urbšienė, Marija. Susisiekimas, paštas ir pasai Lietuvoje Didžiojo karo metu. *Karo archyvas*, 1940, t. XII, p. 63–84.

Urbšienė, Marija. Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu. *Karo archyvas*, 1940, t. XII, p. 85–94.

Urbšienė, Marija. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 143–219; 1937, t. VIII, p. 71–117.

Urbšienė, Marija. Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje. *Karo archyvas*, 1938, t. X, p. 7–94; 1939, t. XI, p. 19–100.

Vinco Jonuškos dienoraštis. *Karo archyvas*, 1936, t. VII, p. 226–299.

Vireliūnas, A. Atsiminimai iš Didžiojo karo. *Karo archyvas*, 1925, t. I, p. 107–120.

Žadeikis, Pranciškus. *Didžiojo karo užrašai*. d. 1: 1914–1915–1916 metai. Klaipėda, 1921.

Istoriografija

Bakonis, Evaldas. Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais. *Mūsų praeitis. 1990 metai*, Vilnius, 1990, Nr. 1, p. 4–19.

Barkauskaitė, Marija. Globa, rūpyba ir labdara tarpukario Lietuvoje 1918–1940 metais. *Ugdymo problemos*, 1998, Nr. 3(30), p. 88–111.

Bukelevičiūtė, Dalia, Butkus, Zenonas, Černiauskas, Norbertas, Grodis, Andrius, Kasparavičius, Algis Povilas, Polkaitė-Petkevičienė, Giedrė. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*. Vilnius, 2016.

Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2. Vilnius, 1992.

Gaigalaitė, Aldona. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940). *Istorija*, 2009, t. LXXV, Nr. 3, p. 40–51.

Gieda, Aurimas. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius, 2017.

Gimžauskas, Edmundas. Ideologinės ir partinės polemikos socialiniais klausimais atspindžiai lietuviškoje Oberosto spaudoje 1917–1918 metais. *Lituanistica*, 2023, Nr. 4, p. 283–299.

Gimžauskas, Edmundas. Reflections of social issues in lithuanian Ober Ost periodicals published during the First World War. *Lithuanian historical studies*, 2023, vol. 27, pp. 111–160.

Jokubauskas, Vytautas. Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. *Karo archyvas*, 2017, t. XXXII, p. 161–217.

Jokubauskas, Vytautas. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 33–66.

Juzefovičius, Romas. Istorinė švietėjiška Karo mokslų draugijos veikla. *Karo archyvas*, 2002, t. XVII, p. 181–194.

Krutulys, Titas. *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.: daktaro disertacija*. Vilnius, 2023.

Krutulys, Titas. Istoriniai tekstai Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų leidiniuose 1907–1941 m.: kiekybinė apžvalga. *Lituanistica*, 2021, Nr. 3, p. 168–193.

Lasinskas, Povilas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius, 2004.

Lesčius, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius, 1998.

Pivorienė, Jolanta, Mikalauskaitė, Daiva. Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimosi prielaidos. *Socialinis darbas*, 2005, Nr. 4(1), p. 87–94.

Račkelienė, Aldona. Socialinės globos Lietuvoje istoriniai aspektai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 2006, Nr. 3, p. 75–87.

Safronovas, Vasilijus, Jokubauskas, Vytautas, Vareikis, Vygantas, Vitkus, Hektoras. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018.

Safronovas, Vasilijus. Lithuania and the Lithuanians in the First World War. Bibliography, 1914–1945 = Lietuva ir lietuviai Pirmajame pasauliniame kare. Bibliografija (1914–1945). *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* XXXIV, 2017, p. 214–215.

Safronovas, Vasilijus. Neumann-Sass-Prozess als ausdrück fundamentalen Wandels in den Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland. *Annaberger Annalen*, 2013, Nr. 21, S. 9–34.

Selenis, Valdas. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*. Vilnius, 2007.

Vaičėnionis, Jonas. Lietuvos karo istorijos tyrimų organizavimas 1918–2008 metais. *Istorija*, 2009, t. LXXIII, Nr. 1, p. 59–67.

Volkava, Volha. Palityka niameckai administracyi u galine presy na terytoryi Ober Ost u gady Peršai susvetnai vainy (na prikładze „Białostoker Zeitung“). *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2013, No 39, s. 213–220.

Įteikta 2024 m. lapkričio 28 d.

THE SIGNIFICANCE OF THE MATERIAL ON THE KAISER OCCUPATION PUBLISHED IN THE “KARO ARCHYVAS” IN THE 1920S-1930S FOR THE HISTORICAL KNOWLEDGE OF THE SOCIAL PROBLEMS OF LITHUANIAN SOCIETY IN 1915-1918

Dr. Edmundas GIMŽAUSKAS
Lithuanian Institute of History

The knowledge of the social problems of Lithuanian society during the occupation by the Germany under the reign of Kaiser in 1915-1918 is rather complicated due to the insufficiency of primary sources. This situation was largely determined by the highly repressive nature of the occupation administration and unprecedented censorship, which hindered the formation and survival of the Lithuanian written source base. Only after the end of the war and the withdrawal of the German army from the country did it become possible to publish the egodocuments (diaries, memoirs) written during the occupation, which, given the scarcity of other authentic documents, are extremely significant, also for retrospective knowledge of social issues. The latter process, in turn, to a great degree depended on scientific interest alongside others (cognitive, educational, etc.) and was directly related to the general development of Lithuanian historical science. The first scientific historical journal “Mūsų Senovė” (Our Antiquity) made room for some egodocuments from the First World War. Unfortunately, this publication was short-lived and when it ceased to exist, it seemed that scholarly attention to this period would diminish. This was all the more so as the tendency for historians to focus on older historical periods was becoming increasingly apparent. However, fortunately, this did not happen because the problems of the First World War, including the Kaiser’s occupation, managed to find their place as an integral part of the history of warfare in the medium of complex military sciences.

The journal of military sciences “Mūsų Žinynas” (Our Directory), launched in Kaunas in 1921, was also devoted to the history of warfare; from the very first issues it contained publications on the history of the First World War. During the next few years of publication, it became

clear that the journal was unable to meet the growing needs of military history research, so, in 1925, an irregular periodical, “Karo Archyvas” (War Archive), was established specifically for this purpose. Due to various publishing difficulties, the latter was temporarily forced to rejoin “Mūsų Žinytas” in 1929, but from 1935 it finally established itself independently on the publishing market. From the very beginning, “Karo Archyvas” focused on collecting and publishing material on the history of the war which had not been “processed” by scientists, claiming that it was intended to make the work of future researchers easier. This attitude reflected the general state of Lithuanian historical science, which was then taking its first steps. The publication of “raw” material was also explained by the difficulty of accessing documentary sources in archives. At the same time, however, the highest priority was also declared for the publication of research, while immediately acknowledging that reality does not allow too much to be hoped for in this area.

The pages of the newly launched “Karo Archyvas” also incorporated texts reflecting the German occupation and the experiences of civilian society, which were clearly away from the traditional history of warfare. This was due to the founders’ intention to publish even general history publications “as long as there is no newspaper in Lithuania specifically devoted to history”. This is essential for the “Karo Archyvas” to become an important source for understanding the social issues of the period. Most of the publications in the “Karo Archyvas” that are relevant for such knowledge are in the form of the above-mentioned primary “raw” or “unprocessed” material (memoirs, diaries), especially during the first period of the publication, from 1925 to 1929. The presented egodocuments are relatively short, do not have a coherent plot and a deliberate structure of presentation. In principle, it is the view of an ordinary individual, who was a contemporary of events of epochal significance, revealing and painting a picture of the orientations, values and priorities of the life of such a representative of the lower social strata in the context of war.

In the second period, 1935-1940, there was a diversification of publications on the Kaiser occupation. In this period, memoirs are already supplemented by the genre of diaries, and a few of these egodocuments are distinguished by their intellectual and systematic

approach to the subjects they describe (texts by Kazimieras Jokantas, Kazimieras Pakalniškis). Most importantly, however, the first scholarly studies of the Kaiser occupation period are already appearing, albeit written by a single author, Marija Mašiūtaitė-Urbšienė. Her texts on the Lithuanian economy, health care, and communication in the period 1915-1918 are valuable for understanding social issues. These texts became the starting point for all subsequent research on the economic and social situation of Lithuania during the Kaiser occupation, and in this respect, they have not lost their significance and relevance to date. In 1937, the magazine “Mūsų Senovė” was revived, and at the same time renewed its claim to publish material from the First World War. At that time, it was hoped that “Mūsų Senovė” would take up at least some of the themes and would divert some of the authors from the “Karo Archyvas”. However, time has shown that this did not happen, and, presumably, the factor of the already established publishing tradition was at work in this situation.